

Житомирський державний університет імені Івана Франка
Соціально-психологічний факультет
Кафедра соціальної та практичної психології

**Дослідження семантичної складності
поняття справедливості у студентів
вищих навчальних закладів**

Магістерська робота з психології
студентки 54 групи
соціально-психологічного факультету
спеціальності «Психологія»
Кімлик Ольги Анатоліївни

Науковий керівник:
доктор психологічних наук, професор
Хазратова Нігора Вікторівна

Житомир 2009 н.р.

ЗМІСТ

ВСТУП	4 _
РОЗДІЛ І. ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ПРОБЛЕМИ СЕМАНТИЧНОЇ СКЛАДНОСТІ ПОНЯТТЯ СПРАВЕДЛИВОСТІ У СТУДЕНТІВ ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ.....	7 _
1.1. Теоретичні узагальнення щодо поняття справедливості.....	7 _
1.1.1. Філософські погляди щодо справедливості	7 _
1.1.2. Поняття «справедливість» і «несправедливість» у психологічній літературі.....	9 _
1.2. Семантика поняття справедливості серед студенської молоді.....	13 _
1.2.1. Семантична складність поняття справедливості	13 _
1.2.2. Специфіка вибірки-студенська молодь	18 _
РОЗДІЛ ІІ. ДОСЛІДЖЕННЯ СЕМАНТИЧНОЇ СКЛАДНОСТІ ПОНЯТТЯ СПРАВЕДЛИВОСТІ СЕРЕД СТУДЕНТІВ ВНЗ.....	23 _
2.1. Дослідження поняття справедливості серед студенської молоді.....	23 _
2.1.1. Розуміння справедливості серед населення	23 _
2.1.2. Дослідження поняття справедливості у студентів різних навчальних закладів.....	25 _
2.2. Структура та організація дослідження семантичної складності поняття справедливості у студентів ВНЗ	30 _
2.2.1 Асоціативний експерименти як класичний метод вивчення семантики поняття.....	30 _
2.2.2. Ранжування та використання методів статистичної обробки для побудови семантичного простору поняття справедливості	34 _
РОЗДІЛ ІІІ. ОСОБЛИВОСТІ СЕМАНТИЧНОЇ СКЛАДНОСТІ ПОНЯТТЯ СПРАВЕДЛИВОСТІ У СТУДЕНТІВ ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ ТЕХНІЧНИХ ТА ГУМАНІТАРНИХ НАПРЯМКІВ	39 _
3.1. Аналіз отриманих результатів щодо справедливості, виявлених у ході асоціативного експерименту.....	39 _
3.1.1. Аналіз асоціацій на слово «справедливість» серед студентів філологічного факультету.....	39 _
3.1.2. Аналіз асоціацій на слово «справедливість» серед студентів фізико-математичного факультету.....	42 _
3.2. Семантична складність поняття справедливості серед студенської молоді.....	44 _

3.2.1. Семантична складність поняття справедливості студентами гуманітарних наук	44
3.2.2. Семантична складність поняття справедливості студентами технічних наук	48
ПІДСУМОК.....	53
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	57
ДОДАТКИ.....	61

ВСТУП.

Актуальність дослідження. Люди, протягом всього свого періоду існування замислювались над будовою світу, його структурою, смислом існування. Спочатку, вони приписували здатність керувати ним богам, які диктували свої закони. Наявність цих законів давала надійність та стабільність для життя та розвитку. Один з цих законів – „справедливість”.

Уявлення про справедливість і несправедливість (дисгармонійність світу) впливає на життя людини, визначає її вибір, впливає на стиль життя, діяльність, інтереси. Відтак для психологічної науки розуміння цієї проблеми та пошук шляхів оптимізації стосунків людини і світу (через розуміння його гармонійності, а отже й справедливості) є справою досить актуальною.

Філософи завжди звертали свою увагу на проблему справедливості. Вона висвітлювалася в працях Геракліта, Сократа, Платона, Аристотеля, Епікура, стоїків (Зенон, Хрисіпп), софістів (Протагор, Горгій та інші); середньовічних мислителів (зокрема, Томи Аквінського), філософів Нового часу (Ф. Бекон, Г. Гроцій, Т. Гобс, Ш. Монтеск'є, Ж.-Ж. Руссо, Дж. Локк, І. Кант, Ф. Гегель). Під особливим кутом зору її розглядали представники марксистського напрямку. Ця проблема розглядається й новітніми філософськими школами: неопозитивізмом (Г. Харт, О. Вайнберг, П. Колер), неокантіанством (Р. Штамлер, Г. Радбурх), неогегельянством (Ю. Біндер, К. Ларенц, Д. Джентиле, Б. Кроче, Ж. Іпполіт), екзистенціальною філософією (М. Хайдеггер, К. Ясперс, П. Сартр, Е. Фехнер, Г. Кон) та іншими. Л. Верецька у своєму дисертаційному дослідженні розглядає цей феномен як соціально-філософську категорію, котра слугує організації та регулюванню суспільних взаємин. Що ж стосується психологічних наук-то ця проблема спеціально ніколи не вивчалась. Тому, аналізуючи таку ситуацію, тему нашого дослідження можна вважати досить актуальною.

Об'єкт дослідження: семантика поняття «справедливість»

Предмет дослідження: семантична складність поняття справедливості серед студентів вищих навчальних закладів.

Мета: дослідити семантичну складність поняття справедливості серед студенської молоді.

Гіпотеза: Студенти вищих навчальних закладів, різних типів направленості (гуманітарної та технічної сфери), в поняття справедливості вкладають різний смисл та розуміння, тобто семантична складність поняття справедливості суттєво відрізняється.

Завдання:

1. Проаналізувати літературу з проблеми розуміння справедливості серед студенської молоді, семантики даного поняття
2. Вивчити особливості розуміння справедливості серед студенської молоді.
3. Дослідити семантичну складність поняття справедливості.
4. Виявити розбіжності та спільність у розумінні справедливості серед студентів різних факультетів

Методи та організація дослідження. В ході роботи використовувалися аналіз наукової літератури, асоціативний експеримент, повторне ранжування виділених асоціацій студентами кожної сфери, та зведена таблиця асоціацій. Результати психосемантичного дослідження було піддано математичній обробці. Дослідження проводилося у м. Житомирі на базі ЖДУ ім. Івана Франка. Участь у дослідженні брали: 30 студентів першого та четвертого курсів фізико-математичного факультету та 30 студентів першого та четвертого курсів філологічного факультету. Загальна вибірка складала 60 осіб.

Наукова новизна дослідження: заключалась в проведенні цілісного теоретико-методологічного аналізу розробки проблеми справедливості в світовій і вітчизняній науці і обґрунтуванні підходу до комплексного дослідження даного феномену, заснованого на теорії соціальних уявлень.

Практичне значення: даного дослідження полягає в можливості використання теоретичних й емпіричних результатів дослідження для розробки відповідних тем для лекційних курсів по досліджуваній проблемі

при викладанні соціальної, політичної, вікової та педагогічної психології, етики та філософії.

Надійність і вірогідність результатів дослідження забезпечувалася: глибоким теоретико-методологічним аналізом вивчення проблеми; адекватністю методів збору емпіричних даних і комплексністю дослідження феномена справедливості; використанням комплексу релевантних прийомів якісно-кількісного й математико-статистичного аналізу.

Апробація роботи: головні положення та результати наукового дослідження були опубліковані в наукових збірках: Магістратура ХХІ століття: досвід, проблеми, перспективи , тема: «Дослідження семантичної складності поняття справедливості у студентів вищих навчальних закладів» Житомир 2008; збірник наукових робіт студентів соціально-психологічного факультету, Житомир 2009 (готується до випуску)

РОЗДІЛ І. ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ПРОБЛЕМИ СЕМАНТИЧНОЇ СКЛАДНОСТІ ПОНЯТТЯ СПРАВЕДЛИВОСТІ У СТУДЕНТІВ ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ

1.1. Теоретичні узагальнення щодо поняття справедливості

1.1.1. Філософські погляди щодо справедливості

В ході історії справедливість по різному трактується тими, хто бере її на огляд. Не однаковий зміст вкладається в ідею справедливості на різних стадіях розвитку суспільства. З давніх часів люди роздумували про справедливість. Перш за все необхідно відзначити, що вже старогрецькі філософи підкреслювали особливу значущість справедливості в житті людини.

Справедливість – одна з найдавніших категорій, над змістом якої замислювались філософи, теоретики, науковці Піфагор, Сократ, Платон, Аристотель, Конфуцій – одні із перших висловлювали своє розуміння справедливості.

Уявлення про справедливість Платона - як чесноти й достоїнства - були покладені в основу дослідження морального розвитку (Ж. Піаже й Л.Колберг).

Ідеї аристотелевої етики про дистрибутивну справедливість склали ядро теорії еквівалентної справедливості (J. Adams, 1962, 1965), що виступила як соціально-психологічна модель справедливості, на яку до

90-х рр. минулого століття опиралася закордонна емпірична дослідницька практика, і яка послужила поштовхом для розвитку інших підходів і тенденцій дослідження цього феномена.

Не полишали пошуки відповідей на питання, що таке справедливість, справедливе суспільство, почуття справедливості людини і пізніше: Руссо, Локк, Гоббс, Кант, Маркс. Можна сказати, що вся історія філософії – це теоретична дорога до більш справедливого життя. [9]

Дослідження проблеми справедливості у вітчизняній соціальній психології не настільки численні. Їхній початок можна умовно віднести до появи роботи А. В. Юревича «Критичний аналіз американських соціально-психологічних концепцій соціального обміну» (1981). У другій половині 90-х років XX - початку XXI століть з'явилися публікації, присвячені:

- критичному осмисленню закордонних досліджень справедливості (Л. М. Сосніна, 2002; О. А. Гулевич, 2003);
- аналізу ролі уявлень про справедливість у структурі моральної регуляції особистості (В. Л. Васильєв, 2001; А. Л. Журавльов, А. Б. Купрейченко, 2003);
- взаємозв'язку уявлень про справедливість і правову свідомість особистості (М. В. Медведченкова, 2001; Е. О. Голинчик, 2004);
- духовно-морального аспекту справедливості й впливу соціально-культурного контексту на формування уявлень про справедливість (Л. М. Сосніна, 2000, 2001, 2002).

Окремо слід зупинитися на аналізі цього явища в радянський час, коли дослідження вибудовувались з позиції марксистко – ленінської філософії. Справедливими тут вважаються суспільні відносини лише в тому сенсі, що вони відповідають історичній необхідності та практичній можливості створення умов життя людини, відповідних даній історичній епосі.

Моральної сторони цієї проблеми так чи інакше торкались майже всі провідні науковці – етики. Хоча робіт, де б проблема справедливості була б центральною, дуже мало. Трудність не тільки в тому, що зміст категорій завжди історично обумовлений, залежить від конкретного часу, але й в тому, що справедливість є категорією пограничною, межевою, зміст її формується на перетині моральних, політичних, правових та економічних відносин.

Представники традиційної класики, до Маркса, зосереджували свою увагу на теоретичних визначеннях, при цьому не обтяжуючи себе питаннями на скільки можливе було втілення в реальне життя їх розробок, і, як наслідок, більшість із них являли з часом свою утопічність. [13].

Науковці радянської доби робили наголос на тому, що втіленням ідей справедливості стала соціалістична дійсність як історично вища форма прояву справедливості. В роботі Бербешкіної З. А. ми знаходимо вислів, що правомірно розглядати соціалізм як самий справедливий суспільний устрій, який будь – коли існував в історії. Науковий інтерес до цієї проблеми був приспаний. “Теорію справедливості” подарував світу американський філософ, науковець Дж. Ролз. Його бачення соціальної справедливості ґрунтується на сформульованих ним двох фундаментальних принципах, перший з яких витлумачує справедливість в традиційному ліберальному значенні як рівність можливостей, а другий виражає необхідність такого регулювання соціальних відносин, при якому соціальні нерівності (існування яких для Ролза є іманентним людському суспільству взагалі) забезпечують можливість загального блага.

Активізувались і наші українські науковці, хоча, мабуть, більше під тиском проблем, які породила дійсність в останні часи, в процесі перебудови суспільства. В 1999 р. в Харкові була організована конференція: “Ідея справедливості на схилі XX століття”. Та, на жаль, треба визнати, що зібрання розрізнених поглядів, різних авторів слабкий дороговказ в вирішенні цієї проблеми. Співавторство ніколи не створювало підґрунтя для формування цілісної стрункої концепції. [20].

Питання соціальної та моральної справедливості особливо загострюються в перехідні періоди розвитку суспільства, коли руйнуються одні традиції і тенденції і виникають інші. Категорія наповнюється новим змістом і потребує осмислення.

1.1.2. Поняття «справедливість» і «несправедливість» у психологічній літературі

Категорія справедливості є однією із основних в аналізі різноманітних соціальних процесів та явищ в сучасному суспільстві. Феномен

справедливості є виключно складним та багаторівневим явищем, значення якого виявляється фактично в усіх сферах нашого життя, тому різноманітні наукові дисципліни – філософія, юриспруденція, соціологія, психологія, етнологія, політологія, економіка, – всі в тій чи іншій мірі займаються проблемою справедливості, пропонуючи тлумачення категорій соціальної, економічної, правової, етнічної, політичної, історичної справедливості [1].

Категорія справедливості є світоглядною. Світоглядні категорії загальні. З того, що поступати слід справедливо, ще не слідує, як саме треба поступати, що саме вважати справедливим.

Зі зміною положення людини, її приналежності до групи, шару, класу міняється зміст справедливості. Для кожної групи тут своя справедливість. У консервативних первісних суспільних системах, коли суспільства мінялись повільно, коли відносини між людьми і положення людини століттями залишались незмінним, практично і не змінювався і зміст цього поняття.

Можна стверджувати, що несправедливість породжує рівність, а вимоги стійкого виживання людини породжують і справедливість і рівність.

За справедливістю завжди ховається доцільність, та доцільність, яка не підвладна розсудливій, психічній редукції, безпосередньому обґрунтуванню не тому, що за нею «вищий розум», а тому, що за нею системні генетичні переходи.

Як соціальна чеснота справедливість відрізняється від багатьох інших тим, що ступінь відносності її змісту, точніше, конкретно-соціальної мінливості передбачуваних нею критеріїв, набагато вищий. Одним із перших звернув на це увагу Д. Юм, що зробив висновок про те, що справедливість – «штучна чеснота», тоді як милосердя – «природна».

Справедливість припускає деякий рівень згоди між членами співтовариства щодо принципів, по яких вони живуть. Ці принципи можуть мінятися (стихійно або довільно, за рішенням людей), але конкретнее розуміння справедливості залежить від того, які правила і звички встановилися в данному співтоваристві. І раз вони встановилися, навіть як

неправильні, справедливість вимірюється по них, і порушення цих правил, хай навіть в ім'я відновлення високих стандартів справедливості, може сприйматись як несправедливість [21].

Вимога недопущення несправедливості, безпосередньо сприймане і трактує як заборона на несправедливість відносно інших, має і інший, дуже важливий в етичному плані аспект: не допускати здійснення несправедливості відносно інших так само, як відносно себе.

Розподільна або дистрибутивна справедливість, складає один з аспектів соціальної справедливості. Вона відноситься до того, якою мірою частка благ, одержувана членами соціальної групи, відповідає соціальним та індивідуальним нормам справедливості.

Дж. Хоманс, який ввів поняття справедливості в соціальну психологію, розглядав її як різновид соціальної реципрокності [45]. Він припускав, що норми розподільної справедливості існують, щоб частка бажаних індивідуумом благ була пропорційна його внескам в ті суспільні відносини, які опосередковують ці блага; тобто, заробіток працівника повинен бути пропорційним його зусиллям, умінням і іншим характеристикам (зросту, трудовому стажу, етнічному походженню). Дж. Хоманс розглядав норму розподільної справедливості як інтерналізуєму (у загальній формі) більшістю членів суспільства і як ту, що володіє самостійною цінністю. Частиною винагороди, пропонованої в ході соціального обміну, є сама справедливість, яку він втілює. Тому, згідно Хомансу, люди активно прагнуть створювати і підтримувати справедливість в своїх суспільних відносинах. Хоманс також припускав, що люди реагують на недолік справедливості – несправедливість – емоційним чином, приходявши в обурення або лють, якщо вони виявляються поставленими партнером в не вигідне положення, і, навпаки, переживаючи почуття вини, якщо вони виявляються несправедливо наділені якими-небудь перевагами. Ідеї Дж. Хоманса були широко сприйняті в соціальній психології і залишаються такими до теперішнього часу, хоча поняття розподільної справедливості зажадало деяких уточнень. Зокрема, ряд

авторів вказали на те, що якщо критерієм справедливості є сприймана чесність розподілу, то, на додаток до справедливості, тут діятимуть два інші загальні правила розподілу, які припускають рівний розподіл і розподіл відповідно до потреби.

Дж. Стейсі Адамс розвинув базову концепцію справедливості як розподільної справедливості на основі теорії когнітивної узгодженості, розробленої Л. Фестінгером [47]. Дж. Адамс припустив, що сприйняття несправедливості приводить до виникнення у суб'єкта неприємного стану психологічної напруги (дисонансу), що спонукає його робити зусилля по зниженню дисонансу. Дж. Адамс також припустив, що ці зусилля можуть виражатися у формі зміни розподілу благ, або власних внесків.

На додаток, Адамс указував на те, що суб'єкт може піддавати когнітивному спотворенню власні внески або частку благ в процесі спроб понизити стан напруги від сприйманої несправедливості, якщо його спроби маніпулювати цими чинниками виявляються скрутними або навіть неможливими.

Протягом першого десятиліття більшість досліджень в рамках цієї концепції справедливості проводилося, головним чином, з використанням формальних завдань або в умовах організації, де внески і блага (які виражалися в грошовій формі) було легко ідентифікувати і піддати кількісному вимірюванню. Елайн Хатфілд Уолстер, Елен Бершайд і Уільям Уолстер розширили рамки концепції справедливості, щоб охопити близькі і неформальні відносини. Створена ними теорія підкреслювала роль чисто когнітивних операцій в спробах відновити справедливість і чинники, що впливають на вибір людиною об'єктивних або когнітивних (психологічних) стратегій.

Таким чином поняття «справедливість» та «несправедливість» тісно переплітаються в психологічній літературі. Оскільки тлумачення одного поняття призводить до мимовільного тлумачення іншого.

1.2. Семантика поняття справедливості серед студенської молоді

1.2.1. Семантична складність поняття справедливості

Психосемантика (від греч. *semantikos* — що позначає) — область психології, що вивчає генезис, будову й функціонування індивідуальної системи значень, що опосередковує процеси сприйняття, мислення, пам'яті, прийняття рішень і т.д. Психосемантика досліджує різні форми існування значень в індивідуальній свідомості (поняття, образи, символи, символічні дії, а також знакові, вербальні форми), аналізує вплив мотиваційних факторів і емоційних станів суб'єкта на систему, що формується в нього. Основним методом експериментальної психосемантики є побудова суб'єктивних семантичних просторів, що є модельним уявленням категоріальних структур індивідуальної свідомості. Психосемантика вивчає як загальпсихологічні аспекти процесу категоризації, так і диференційно-психологічні. Термін «психосемантика» використовується нами для позначення області досліджень, що виникли на стику психолінгвістики та психології сприйняття. [31].

Значення поняття є одним з основних у теоретичному апараті радянської психології. Існує декілька підходів до розробки цієї проблеми. Один з них був заданий Л. С. Виготським, в якому йшлося про знакову опосередкованість вищих психічних процесів. Практично в будь-якому розділі психологічної науки дослідники так або інакше, торкається проблеми, яка стосується засвоєнням значень, понять і його функціонування. Л. С. Виготський підкреслював, що аналіз понять вимагає розробки семантичних методів. «Метод дослідження проблеми, що цікавить нас, не може був іншим, ніж метод семантичного аналізу, метод аналізу смислової сторони мови, метод вивчення словесних значень»

У теорії А. Н. Леонтьєва поняття, особистісний смисл розуміються не як самотійні одиниці, а як основа — граничної абстракції різних аспектів деякої цілісності — індивідуального значення. Під психологічною

структурою поняття розуміється система співвіднесення й протиставлення слів у процесі їхнього вживання у мовній та пізнавальній діяльності У теорії А. Н. Леонтьєва підкреслюється двоїста природа поняття. З одного боку, значення поняття виступає як одиниця суспільної свідомості, а з іншого боку - як утворюючої індивідуальної свідомості. Уявлення про значення як одиниці суспільної свідомості, що кристалізує сукупний суспільний досвід, ставиться в першу чергу до його розвинених понятійних форм, до форм фіксації загальнолюдських знань. Але суспільна свідомість, як і індивідуальне, гетерогенне, і поряд з науковим знанням у ньому втримуються й життєві уявлення, соціальні стереотипи, що характеризуються тим або іншим ступенем істинності, і навіть марновірства й забобоності. Останні також передаються з покоління в покоління й відбивають певні історичні національно-культурні форми суспільної свідомості. Причому ця система значень не обов'язково експлікована в словесних поняттях, але може бути задана в системі образів, правил поведінки.

У той же час у системі уявлень кожного індивіда є специфічні, властиві тільки йому тридцятимільйонні, обумовлені його індивідуальним досвідом. Такі більше приватні категорії індивідуальної свідомості, що відбивають індивідуальний досвід суб'єкта, його власні «ідеальні мірки», будемо, слідом за Дж. Келлі, називати особистісними конструктами. Суть даної концепції полягає у тому, що організація психічних процесів особистості визначається тим, як вона конструює майбутні події. [31;68] Людина трактується як дослідник, який постійно будує свій образ дійсності за допомогою індивідуальної системи категоріальних шкал - особистісних конструктів - і висуває гіпотезу про майбутні події на основі свого образу дійсності. При аналізі складових ціннісної свідомості людини як структурних особливостей системи особистісних конструктів, Дж. Келлі було введено в науковий обіг поняття "когнітивна складність". Під ним розумілася здатність людини до об'єктивного сприймання та виділення основних характеристик різних областей досвіду [11].. Когнітивна складність

визначається кількістю основ для класифікацій, якими індивід свідомо чи несвідомо користується при диференціації об'єктів будь-якої змістової області. Мається на увазі, означення ефективних стратегій поведінки або створення нових, шляхом введення елементів творчості.

У працях російського психолога Русалова В.М. виділено такі формальні показники, які складають гіпотетичну структуру когнітивного розуміння явища в системі "простота-складність":

- когнітивна диференційованість - міра різноманітності оцінки подій і великій кількості шляхів застосування особистісних конструктів;
- когнітивна консистентність (розрізняється консистентність конструктів та подій (- міра внутрішньої логічності, цілісності систем, які застосовуються для аналізу важливих подій життя);
- когнітивна адаптивність - міра пронизливості особистісних конструктів для нового дослідження, їх здібність бути застосованими для незвичної оцінки подій.

О.Л. Музика говорить про “ціннісну когнітивну складність” і означає її як “...характеристику ціннісної свідомості, яка відображає здатність людини до саморегуляції шляхом актуалізації ціннісних конструктів і встановлення між ними таких семантичних зв'язків, які дозволяють оцінити ситуацію, співвіднести цю оцінку з внутрішніми ціннісними критеріями людини і на цій основі вибудувати лінію поведінки” [25].

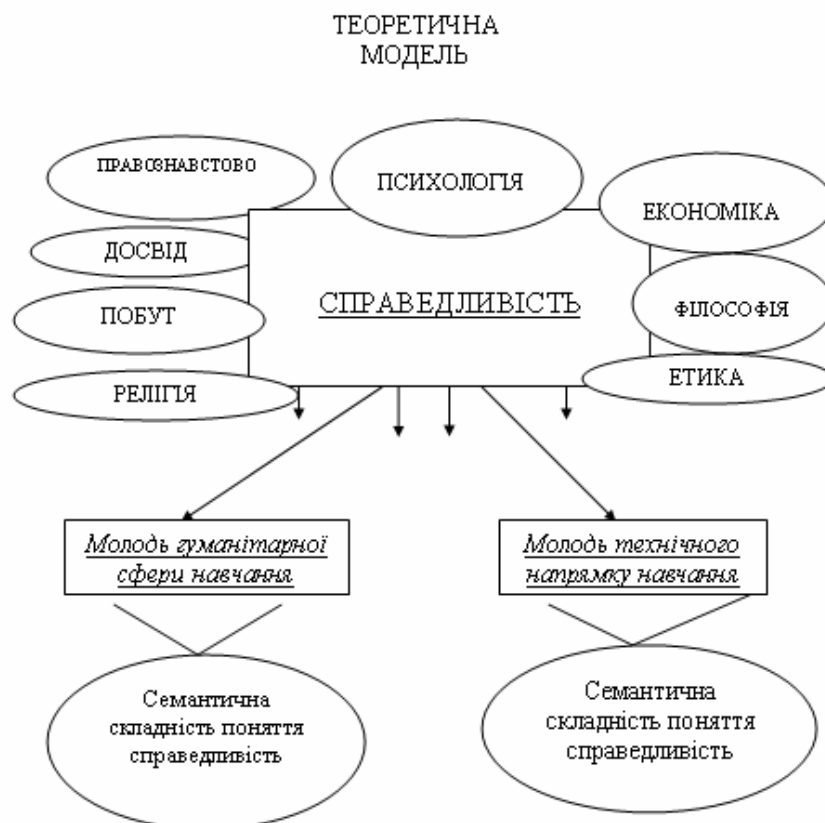
Ціннісно-когнітивна складність особистості тісно пов'язана з її пізнавальною, вольовою та мотиваційними сферами, завдяки чому визначається змістова сторона спрямованості. Слід додати, що ціннісно-когнітивна складність також певною мірою визначає систему ставлень людини до оточуючої дійсності, до інших, до себе. Адже вона репрезентує картину світу і пояснює місце особистості в ньому, пояснює можливість контролювати своє життя і самостійно визначати вірогідність та методи досягнення поставлених цілей. А тому чим складнішою, диференційованішою, систематичнішою є ціннісно-когнітивна складність

особистості, тим більш творчою є сама особистість, а отже і такою, яка здатна успішно вирішувати поставлені завдання ефективно, по-новому, шляхом залучення конкретних мотивів, умінь, здібностей .

Ціннісно-сміслова складність, в окремих випадках, є показником рівня когнітивної складності особистості. Вона містить наступні параметри: кількість смислів та цінностей свідомості, системність та диференційованість їх структури.

Аналізуючи вище наведений матеріал, ми можемо операціоналізувати поняття семантичної складності поняття. А саме: **семантична складність поняття**-це свідома система значень (понять, образів, символів, символічних дій і т.д.), що складають сукупність поведінкових, пізнавальних, мотиваційних факторів і емоційних станів суб'єкта на систему, що формується на основі здатності людини до об'єктивного сприймання та виділення основних характеристик різних областей досвіду.

На основі проаналізованої літератури, ми можемо побудувати таку теоретичну модель дослідження:



Поняття «справедливість», є безумовною складовою частиною в більших системах – таких як «Право» та «Мораль-Етика». У повсякденному уявленні розуміння «справедливості» пов'язане з морально-етичною системою суспільства, і є одним з основних постулатів світобудови. Відповідно до повсякденної свідомості поняття «справедливість» як система необхідних умов і принципів суспільних відносин є ядром права, всі правові інститути також ґрунтуються на справедливості. У цьому фрагменті понятійної картини світу право виступає не тільки утвором справедливості, але й гарантією реалізації в реальному житті вимог. [27].

Повсякденні уявлення про поняття «справедливість» пов'язані з областями «належне», «бажане», «ідеальне», які конструюють морально-етичну базу нашої ментальності й позначають три параметри оцінки будь-якого факту (явища, події й т.п.): наше бажання (індивідуальний початок), суспільний договір (соціальний початок), раціональність (гармонія індивідуального й суспільного, приватного й загального). Слід зазначити, що до складових поняття «справедливість» у свідомості відносять різні поняття: у повсякденному сприйнятті – «істина», «правда», «чесність», «мораль», «моральність», «закон», «право», у юридичному сприйнятті – «покарання» (у карному праві), «відновлення», «відшкодування», «реституція» (у цивільному праві).

Семантична складність поняття «справедливість» має таке багатство змісту, що виявивши одну з його сторін, виявляємо іншу сторону.

У XIX ст. семантика «справедливості» набула декількох нових значень, а традиційні збагатилися новими семантичними відтінками. У цілому, семантична складність поняття виглядала в такий спосіб:

1. Відповідність реальним подіям, фактам (істина);
2. Відповідність чийось вчинків або слів неписаним правилам, традиціям (правильність);
3. Уроджена (природна) справедливість;
4. Юридична або формальна справедливість;

5. Справедливість, що розподіляє, (воздаяння належного);
6. Революційна справедливість;
7. Релігійно-моральна справедливість.

Можна виділити такі базові риси аналізованого розуміння справедливості:

- по-перше, воно ставить в основу принцип змісту традиції. Справедлива дія припускає наявність надіндивідуальної цілісності, у межах якої члени спільноти відтворюють успадкований від предків порядок. Підтримка традиційно сформованих ієрархічних зв'язків складає основну характеристику правильної, а отже, справедливої поведінки;.
- по-друге, така справедливість прагне не до рівності, а до єдності. Молодші повинні підкорятися старшим, шанувати їх, а старші — піклуватися про молодших. ;
- по-третє, значення справедливості як правильності, як сукупності неписаних законів, укорінених у переконанні, є антиподом справедливості як писаного закону.

1.2.2. Специфіка вибірки – студенська молодь

Молодь – це суспільна диференційована соціально-демографічна спільнота, якій притаманні специфічні фізіологічні, психологічні, пізнавальні, культурно-освітні властивості, що характеризують її біосоціальне дозрівання як здійснення самовиразу її внутрішніх сутнісних сил і соціальних якостей. Молодь тому і є специфічною спільнотою, що її суттєві характеристики і риси, на відміну від старших поколінь і вікових груп, знаходяться в стані формування і становлення [42].

Студентство характеризується не тільки психовіковими особливостями, але і специфічним соціальним станом і виконанням певних функцій у житті суспільства. У студентстві як об'єкті виховання сполучаються вікові (другий

період юності, 18-25 років), соціальні і соціально-психологічні риси, характерні для цієї соціальної групи. Студентство відповідає всім ознакам соціальної групи, а саме: виконання визначених функцій, об'єктивність існування; однозначна детермінованість соціального поводження, цілісність і самостійність стосовно інших соціальних груп; специфіка соціально-психологічних рис і системи цінностей. «Виходячи з цих ознак, – вважає А.Н.Семашко, – студентство можна визначити як групу людей молодого віку, об'єднаних виконанням найбільше потенційно значимих для суспільства спеціальних навчальних і соціально-підготовчих функцій, тимчасово не беруть участь у продуктивній праці, що володіють спільністю побуту, психології, системи цінностей і соціальних ролей, що готуються до виконання в суспільстві. Внаслідок полісоціального комплектування і своєї соціальної «незавершеності» студентство виступає як динамічна група, спрямована до свого соціального стану інтелігенції».[7].

Специфіку студентства як соціальної групи розкривають російські соціологи В.Т.Лисовський і А.В.Дмитрієв: «Студентство, будучи складовою частиною молоді, являє собою специфічну соціальну групу, що характеризується особливим поводженням і психологією, системою ціннісних орієнтацій. Як соціальна група студентство є об'єднанням молодих людей з певними прагненнями та завданнями. Воно має всі якості, властиві молоді (патріотизм, активність, прагнення до знань, ентузіазм, прагнення до нового тощо). Разом з тим, студентство, являє собою специфічну групу учнівської молоді, яка володіє властивим тільки їй особливостями».

До особливостей, що відрізняють студентів від інших груп молоді, автори відносять: характер праці студентства, його роль у громадській організації праці; підготовку до виконання функцій інтелігенції; часткову участь в опосередкованій продуктивній праці у формі навчання, роль якої в розвинутому суспільстві зростає. [44].

Свідомість студенської молоді проявляється у двох формах спільнісній та груповій, що в свою чергу є різновидами масової свідомості: політико-

правової, економічної, моральної тощо, які функціонують на теоретико-пізнавальному, емоційально-чуттєвому та поведінковому рівнях. Теоретико-пізнавальний рівень охоплює систематизовані наукові погляди і знання, що служать основою для формування наукового світогляду і міцних переконань, сукупності моральних норм і принципів, що визначають духовне багатство та поведінку студента, здатність об'єктивно і адекватно оцінювати дійсність. Емоційний рівень становить взаємодія емоцій, духовних станів, почуттів особистості в їх єдності і цілісності. Емоційно-чуттєвий рівень тісно взаємопов'язаний зі змістом поведінкового рівня і перебуває в певній залежності від поведінки індивіда. Поведінковий рівень студенської свідомості охоплює соціальні настанови, а також волю, прагнення і вміння здійснювані свої дії якісно. Свідомість молоді, яка навчається у ВНЗ є цілісним діалектичним переплетінням всіх її складових рівнів, що відмінні за змістом і метою. Цілісність сукупності всіх складових свідомості молоді не виключає суперечностей в середині кожного рівня і в їх взаємодії і суперечності, джерелом духовного розвитку особистості. Та внутрішні суперечності духовного світу молоді мають мету, тому що роздвоєність знань і переконань, емоцій, почуттів та соціальних настанов може призвести до руйнування цілісності особи. Проявами порушення міри є двоякість моралі та свідомості взагалі, почуття та емоції, що взаємно виключають одне одного, суперечливість поведінки, недотримання слова та ін. Це певна соціальна незрілість, інфантильність молоді [16].

Свідомості студенської молоді властиві певні особливості. Свідомість молоді людини визріває повільно, відстає від фізичного розвитку і реалій змін буття молоді. Відомий педагог Антон Макаренко вважав можливим виховання певного типу людини – людини гордої, сміливої, яка не піддається сумніву. Та в сучасних умовах така особа уже не ідеал. Цінність її не відповідає загальнолюдським цінностям. Антон Макаренко відстоював виховання всебічно розвинутої, морально стійкої особи [7].

Ідея про зв'язки розвитку особистості молоді людини з впливами зовнішніх умов при їх активній взаємодії із середовищем, висунута відомим психологом Л. Виготським. Молода людина – це особа зі своїм індивідуальним психічним життям. Але молода людина є ще і член колективу, соціальної спільності – класу, нації, її свідомість індивідуальна, її моральні відносини соціальне обумовлені.

Проаналізувавши основні закономірності поведінки та свідомості сучасної студенської молоді її суспільні функції, механізми взаємодії з суспільством можна простежити певну особливість: молодь стає більш прагматична, самостійна, незалежна; націлена на саморозвиток і самореалізацію у житті; диференційована за рівнем соціальної активності як по групах, так і сферах активності; нечітко визначена щодо культурних запитів, ціннісних та культурних орієнтирів.

ВИСНОВКИ ДО I РОЗДІЛУ

Даному розділі ми розглянули погляди на розуміння справедливості з точки зору різних наук, наукових течій, науковців різних часів та епох

Категорія справедливості є однією із основних в аналізі різноманітних соціальних процесів та явищ в сучасному суспільстві. Феномен справедливості є виключно складним та багаторівневим явищем, значення якого виявляється фактично в усіх сферах нашого життя, тому різноманітні наукові дисципліни – філософія, юриспруденція, соціологія, психологія, етнологія, політологія, економіка, – всі в тій чи іншій мірі займаються проблемою справедливості, пропонуючи тлумачення категорій соціальної, економічної, правової, етнічної, політичної, історичної справедливості.

Категорія справедливості є світоглядною. Світоглядні категорії загальні. З того, що поступати слід справедливо, ще не слідує, як саме треба поступати, що саме вважати справедливим.

В процесі теоретичного аналізу літератури побудували теоретичну модель досліджуваного нами явища, операціоналізували поняття семантична складність, виокремили матеріал, який дає можливість обґрунтувати отримані результати даного дослідження.

У даному дослідженні слід звернути увагу на вибірку-студентську молодь. Студентство, будучи складовою частиною молоді, являє собою специфічну соціальну групу, що характеризується особливим поведінням і психологією, системою ціннісних орієнтацій.

Обрана вибірка для даного дослідження є досить особливою, вона характеризується специфікою праці студентства, його роллю у громадській організації праці; підготовкою до виконання функцій інтелігенції; частковою участю в опосередкованій продуктивній праці у формі навчання, роль якої в розвинутому суспільстві зростає.

РОЗДІЛ II. ДОСЛІДЖЕННЯ СЕМАНТИЧНОЇ СКЛАДНОСТІ ПОНЯТТЯ СПРАВЕДЛИВОСТІ СЕРЕД СТУДЕНТІВ ВНЗ

2.1. Дослідження поняття справедливості серед студентської молоді

2.1.1. Розуміння справедливості серед населення

Справедливість - один з основних феноменів моральної свідомості. На думку деяких авторів, уявлення про справедливість сформовані у всіх культурах і служать для регуляції поведінки членів суспільства, насамперед, для запобігання конфліктів, які виникають при розподілі ресурсів і приводять до його дезінтеграції [21].

Необхідність більше глибокого й цілісного вивчення феномена справедливості обумовила розробку комплексної методології його дослідження й включення в поле його розгляду повсякденних уявлень про справедливість у соціально-культурному контексті (Л. М. Сосніна, М. І. Воловикова, 1999; 2002; М. І. Воловикова, Л. М. Сосніна, 2001; О. М. Старикова, 2002; О. О. Голинчик, О.А, Гулевич, 2003; О. А. Гулевич, О. О. Голинчик, 2004).

В результаті проведених досліджень, було встановлено, що існує чотири різновиди повсякденних уявлень про справедливість: дистрибутивна (справедливість розподілу винагороди або покарання), процедурна (справедливість процедури ухвалення рішення), інформаційна (попереднє інформування учасників про процедуру ухвалення рішення) і міжособистісна (справедливість відносини до учасників). Кожен аспект справедливості представлений у повсякденній свідомості за допомогою певних норм - правил, по яких люди оцінюють справедливість що відбувається. [10]. .

Інтенсивні дослідження, що йдуть протягом останніх десятиліть, показали, що норми справедливості виконують цілий ряд психологічних функцій, у тому числі впливають на оцінку подій й їх. учасників. Цей вплив проявляється по трьох напрямках: зміст атитюдами, напрямком атрибутивних процесів й оцінці партнера по спілкуванню.

Одним з основних видів справедливості є дистрибутивна справедливість - справедливість рішення, що стосується розподілу винагороди/покарання між учасниками якої-небудь події, а одним з її компонентів - норми справедливості [14].

Під нормами дистрибутивної справедливості розуміються правила, що лежать в основі розподілу винагороди й покарання за пророблену роботу. Дослідники виділяють наступні норми :

- неупередженість (людина, що виконала більшу частину роботи, заслуговує більшої винагороди, чим його партнер);
- рівність (всі учасники взаємодії заслуговують однакової винагороди);
- розподіл у відповідності зі здібностями (людина, що володіє більшими здібностями, заслуговує більшої винагороди, чим його менш здатний партнер);
- розподіл відповідно до зусиль (людина, що приклала більші зусилля для виконання завдання, заслуговує більшої винагороди, чим той, хто не приклав зусилля);
- розподіл відповідно до потреб (нужденна людина заслуговує більшої винагороди, чим той, хто не відчуває потреби в його одержанні);
- розподіл відповідно до особистісних якостей (гарна людина заслуговує більшої винагороди, чим поганий);
- розподілу відповідно до групової приналежності учасників взаємодії (член інгрупи заслуговує більшої винагороди, чим член аутгрупи).

Значимість уявлень про справедливість проявляється в різноманітті наслідків, до яких приводить порушення її норм. Оцінка ситуації як несправедливої впливає на когнітивні, афективні й поведінкові реакції людини :

(а) когнітивні наслідки полягають у переосмисленні людиною значення події, що трапились, і своїх прав, перебільшенні або зменшенні масштабів зробленої несправедливості, переоцінці власного внеску в загальну

діяльність або внеску навколишніх, відмові брати до уваги обставини, що зм'якшують відповідальність винуватця що відбувся;

(б) афективні наслідки пов'язані з виникненням в учасника або спостерігача негативних емоцій, таких, як гнів, відрaza, сум, страх, сором, почуття провини, заздрість, що супроводжується ворожістю, а також з погіршенням психосоматичного стану, зменшенням задоволеності роботою й життям у цілому;

(в) поведінкові наслідки зв'язані із прагненням відновити справедливість, навіть якщо це веде до дезінтеграції соціальної системи. Зокрема, відчуття несправедливості приводить до низької продуктивності праці, злодійству, непокорі встановленим в установі нормам, протестам, прогулам, відходу з роботи й судовим позовам, членству в соціально-політичних рухах, участі в акціях цивільної непокори й т.д.

На думку деяких дослідників [18], когнітивні й поведінкові реакції є різними стадіями єдиного психологічного процесу. Він починається з того, що людина оцінює справедливість/несправедливість ситуації, визначаючи її відповідність повсякденним уявленням про справедливе й несправедливе.

Якщо питання про несправедливість вирішений позитивно, то настає друга стадія, у ході якої визначається винуватець й ступінь його відповідальності. На третій стадії відбувається вибір способу реакції на несправедливість - від повної пасивності до активного опору й покарання винуватця. І, нарешті, остання, четверта стадія пов'язана з реалізацією обраного способу поведінки.

2.1.2. Дослідження поняття справедливості у студентів різних навчальних закладів

Вплив повсякденних норм справедливості на атитюди зафіксовано в різних сферах існування людини — міжособистісної, діловий, правовий і політичної.Порушення норм справедливості в міжособистісних відносинах

перетворює жертву в «інтуїтивного обвинувача»: вона оцінює двоїсте поводження навколишніх як загрозливе, применшує роль неконтрольованих факторів у їхньому соціально-небажаному поводженні, відмовляється бачити пом'якшувальні обставини, пропонує жорстоко покарати винуватця, ігноруючи при цьому наміри його поводження. Це найбільше характерно для тих, хто постійно зіштовхується з несправедливістю [49].

Дотримання норм справедливості в ділових відносинах призведе до позитивного відношення й поваги співробітників до свого керівника, зменшує бажання замінити його ким-небудь іншим, породжує згоду із прийнятим ним рішенням, а також поліпшує відношення до рівного по статусу колегам. Такий вплив роблять міжособистісна і процедурна справедливість. З норм процедурної справедливості найбільший вплив роблять можливість учасників контролювати результат і процес ухвалення рішення; використання при винесенні рішення повної й точної інформації; відсутність у людини, що виносить рішення, упереджень на користь однієї зі сторін; використання однієї й тієї ж процедури стосовно різних людей й у різних ситуаціях [32].

У правовий відносинах найбільш важливу роль грають процедурна й міжособистісна справедливість. Оцінка процедури ухвалення рішення й відносини до учасників як справедливих приводить до задоволеності людини своєю взаємодією в рамках правової системи й до більше позитивного відношення до неї; більше позитивному сприйняттю тих, хто повинен стояти на стражеві закону (працівників правоохоронних органів, судді); більше позитивній оцінці винесеного судового рішення [34].

Процедурна справедливість важлива й у політичних відносинах. Її дотримання приводить до оцінки легітимності політичної системи й дій представників влади; згоді з результатами використання спеціальних процедур (наприклад, голосування або публічного обговорення політичних проблем); бажанню підтримати політичного лідера.

Дотримання й порушення повсякденних норм справедливості впливає й на атрибутивні процеси — каузальну атрибуцію й атрибуцію відповідальності. Атрибуція відповідальності довгий час розглядалася як обов'язковий наслідок каузальної атрибуції. Передбачалося, що якщо людина розглядається як причина подій, що відбулися, йому автоматично приписується відповідальність за їхнє здійснення. Згодом було виявлено, що в основі атрибуції відповідальності лежить не тільки внутрішня атрибуція поведінки людини, але й інші умови. У них виділяються такі умови атрибуції відповідальності, як внутрішня атрибуція вчинку людини, можливість передбачати наслідки й контролювати свої дії, наміри, наявність у людини волі вибору й пом'якшувальних обставин.

Існують деякі емпіричні свідчення того, що відповідність нормам справедливості пов'язане з напрямком атрибутивних процесів. Результати нечисленних досліджень дозволяють виділити два типи цього зв'язку: «відповідність» й «доповнення». У першому випадку оцінка справедливості що відбуває й атрибуція змінюються паралельно один одному й впливають. Наприклад, Г. Микула показав, що оцінка несправедливості, внутрішня атрибуція й оцінка спланованості поведінки винуватця змінюються паралельно[14]. У другому випадку оцінка справедливості й атрибуція доповнюють один одного таким чином, що вплив одного з них зменшує вплив іншого. Наприклад, учасники одного дослідження визначали розмір відшкодування, що покладається людині, що понесла збитки. Вони читали опис однієї із шести ситуацій, що розрізняються рівнем доходу людини (багатий/бідний) і ступенем його відповідальності за що відбулося (висока/низька). Люди визначали суму справедливого відшкодування збитку. Виявилося, що 5 % розходжень у сумі порозумівалися двома факторами - ситуаційним (ступенем відповідальності) і індивідуальним (уявленням про справедливість), причому чим більше негативні були атитюди респондентів до ідеї рівності, тим сильніше був вплив відповідальності.

Однак подібні результати мають кілька обмежень. По-перше, у деяких дослідженнях розглядається зв'язок справедливості вчинків учасників з каузальною атрибуцією, а в інші - з атрибуцією відповідальності. По-друге, в одних дослідженнях аналізується дотримання норм справедливості, а в інші - їхнє порушення. По-третє, розглядаються загальні оцінки справедливості й несправедливості, але ігнорується зв'язок атрибутивних процесів з дотриманням або порушенням різних аспектів й окремих норм. По-четверте, в одних дослідженнях розглядаються випадки, коли людина приписує собі причини й відповідальність за те, що зробив самостійно, а в інші - за зроблене кимсь іншим. По-п'яте, оцінці піддається той, хто зробив справедливий або несправедливий учинок, але не його жертва. Це відбувається тому, що існуючі моделі атрибуції розраховані лише на опис напрямку каузальної атрибуції й атрибуції відповідальності діячеві, а не жертві його дій. Ці обмеження унеможливають порівняння результатів досліджень, а також перешкоджають формуванню розгорнутого уявлення про взаємозв'язок норм справедливості з атрибутивними процесами.

Останній напрямок — вплив норм справедливості на оцінку партнера по спілкуванню. Існують лише непрямі свідчення на користь можливості такого впливу. До них ставиться феномен віри в справедливий світ і його наслідок — «спаклювання/очернення» людиною жертви своїх дій. Експерименти Дж. Лернера, проведені ще в 1960-х рр., показали, що якщо людина змушена карати електричним струмом свого партнера, що помиляється в рішенні завдань, згодом він більш негативно оцінює його, чим якби він мав можливість дати жертві спокій або винагородити її за правильні відповіді. Імовірно, у такий спосіб людина виправдує себе: «Я караю поганої людини, що заслужив це». Однак прямі свідчення того, що дотримання або порушення норм справедливості впливає на оцінку партнера, відсутні. [47].

За даними деяких досліджень, було встановлено, що актуалізація уявлень про справедливість як про закон, якому необхідно впливати, правилі, що регулює поведінку людини, відбувається, в основному, у

навчальному або соціальному контексті, коли суб'єкт сприйняття безпосередньо включений у що відбувається, оцінює несправедливу подію й розподіляє матеріальну винагороду й покарання. У той же час актуалізація другого уявлення про справедливість (як про милосердя) відбувається в контексті міжособистісних відносин, при не включенні суб'єкта сприйняття в що відбувається, при оцінці справедливої події й розподілу психологічних ресурсів.

Основним обмеженням отриманих результатів є домінування першого уявлення про справедливість над другим у всіх типах оцінюваних подій. Тому висновок про актуалізації одного або типів уявлень про справедливість робиться на основі порівняння використання всіх норм дистрибутивної справедливості при різних умовах. Наприклад, висновок про те, що в міжособистісному контексті актуалізується друге уявлення про справедливість, виходить із того, що норма рівності використовується при оцінці міжособистісних подій частіше, ніж при оцінці подій, пов'язаних із соціальним і навчальним контекстами. Можливо, що в основі переваги першого типу розуміння справедливості над другим лежать міжособистісні розходження в прийнятті уявлень про справедливість. З огляду на це, подальший напрямок вивчення уявлень про справедливість може бути пов'язане з розвитком ідеї про існування різних типів таких уявлень й індивідуальних розходжень у їхньому прийнятті.

2.2. Структура та організація дослідження семантичної складності справедливості у студентів ВНЗ

2.2.1. Асоціативний експеримент як класичний метод вивчення семантичної складності поняття.

На даний час під асоціацією в сучасній гуманітарній парадигмі розуміється “зв'язок”, що утворюється за певних умов між двома і більш психічними утвореннями (відчуттями, руховими актами, сприйняттями, ідеями і тому подібне); дія цього зв'язку – актуалізація асоціації – полягає в тому, що поява одного члена асоціації регулярно приводить до появи іншого (інших). Психологічною основою асоціації вважається умовний рефлекс, деякі учені стверджують, що “асоціація - це психічна реальність і її дослідження настільки ж важливе, як і дослідження інших реальностей” [34]. Асоціативні зв'язки носять глобальний характер і, як показують дослідження, інтегрують всі типи словесних і міжсловесних зв'язків.

Сучасна психологія оперує асоціаціями як зв'язками взагалі, проте залишається відкритим питання, чим визначається процес утворення зв'язків, які види зв'язків, що саме вони зв'язують, чим розрізняються і так далі. В рамках інших наук проблемі обумовленості асоціативного зв'язку приділяється особлива увага: “Асоціація є двоелементним відношенням, що містить три символи, один з яких задає ім'я відношення, а два інших – його аргументи” [31;47]. У асоціативній структурі взаємозв'язані всі три компоненти, саме у такому вигляді ця зв'язка і повинна досліджуватися.

Виходячи з вищесказаного, були сформульовані два закони вербальної асоціації:

□ між елементами (словами) існує асоціативний зв'язок в тому випадку, якщо вони можуть бути протиставлені один одному єдиним і недвозначним чином.

□ між елементами (словами) існує асоціативний зв'язок в тому випадку, якщо вони об'єднані на основі спільності двох або більше характеристик.

Психофізіологічну основу асоціації складають шляхи між різними ділянками кори великих півкуль мозку і формування тимчасового нервового зв'язку, який складає фундамент для всіх складніших форм психічної діяльності людини. Асоціативні зв'язки – це тимчасові нервові зв'язки умовно-рефлекторного і динамічного порядку. Особливо слід виділити процесуальний характер асоціацій, що виникають в мозку людини як суб'єктивна реакція на подразник. Стимул, подразник породжує в нашій свідомості воістину безмежну систему зв'язків і стосунків, що відображають образи предметів, явищ, понять, дій і слів, наш емоційний достаток в даний момент, а також все те, що відклалося в життєвому досвіді індивіда [35]..

Що ж є асоціативним експериментом? Які типи асоціативних експериментів існують? Де він застосовується і для чого?

Асоціативний експеримент – це прийом, направлений на виявлення асоціацій, що склалися у індивіда з його попереднього досвіду. У психологічному словнику асоціативний експеримент визначається як особливий метод дослідження мотивації особи [31;48]. Зазвичай розрізняють три види асоціативних експериментів: вільний, направлений, ланцюговий.

Деякі автори, наприклад А.А. Леонтьєв, рахують ланцюговий асоціативний експеримент різновидом вільного, а направлений асоціативний експеримент в термінології А.А. Леонтьєва називається контрольованим .

Кожен з асоціативних експериментів має свої достоїнства і недоліки і покликаний вирішувати певне коло завдань. Так, направлений асоціативний експеримент, значно обмежує свободу процесу асоціювання і як би “направляє” асоціації в потрібне русло дослідницького завдання, наприклад, вимагаючи від досліджуваного дати слово, протилежне за значенням.

У ланцюговому асоціативному експерименті досліджуваному пропонується відповісти за обмежений часовий проміжок будь-яку можливу кількість слів. Під ланцюговою асоціативною реакцією розуміють спонтанне протікання процесу відтворення вмісту свідомості і підсвідомості суб'єкта.

Досвід структурного аналізу ланцюгових рядів детально описаний А.Н. Леонтьєвим, результати проведених ним експериментів привели його до думки що “данні експериментів не дозволяють розглядати асоціативний ряд як просту суму окремих асоціацій. Навпаки, в результаті дослідження автор вимушений визнати наявність складної взаємодії окремих моментів асоціативного процесу які перетворюють асоціативні ряди в якусь єдність, розуміння якої можливо лише на основі спеціального аналізу їх спільних структур [31;49].

В даній роботі більш всього нас цікавитиме метод вільного асоціативного експерименту, коли від випробовуваного потрібно щонайшвидше відповісти першим словом (реакцією), що прийшло в голову, у відповідь на пред'явлене слово – стимул. Вільний асоціативний експеримент є найпростішим зі всіх асоціативних експериментів, і в той же час вельми ефективним. При проведенні асоціативного експерименту реєструється тип реакції, частота однотипних асоціацій, величина латентних періодів (час, що пройшов між словом-стимулом і відповіддю досліджуваного, поведінкові і фізіологічні реакції і інше). По характеру цих відомостей можна говорити про приховані потяги досліджуваного, установки, а також його соціально-біографічні дані (вік, стать, професія, соціальне походження і інше). Вважається, що на асоціації, отримані у вільному асоціативному експерименті, впливають два чинники “лінгвістичний”, тобто певні характеристики самого стимульного слова, і “прагматичний”, вплив особи самого досліджуваного. Нам видається, що до цих двох чинників можна додати і умови проведення самого експерименту.

Із самого початку, а вперше асоціативний експеримент був проведений в XIX столітті, він був направлений на з'ясування індивідуальних особливостей людини, а це означає, що за своєю суттю асоціативний експеримент є психодіагностичною методикою, свого роду об'єктивним тестом для вивчення особи .

Вільний асоціативний експеримент є одним із старих і популярних методів експериментальної психології і психодіагностики. Першим, хто провів даний експеримент на практиці в кінці 70 років минулого століття, був англійський психолог Ф. Гальтон. Він працював над двома проблемами в області дослідження асоціацій: вивченням різноманіття асоціативних ідей і визначенням часу, потрібного для виникнення асоціацій (часу реакції). Фактично асоціативний експеримент Гальтона став першим науковим досвідом в області вивчення асоціацій.

Відразу ж услід за Гальтоном Вільгельм Вундт, що розробив і висунув одну з програм побудови психології як самостійної науки і що створив першу в світі лабораторію експериментальної психології почав використовувати метод вільних асоціацій.

Хьюго Мюнстерберг, один з основоположників індустріальної психології в Америці, використовував метод вільних асоціацій для визначення індивідуальних особливостей особи.

Німецький психіатр Еміль Крепелін використовував метод вільних асоціацій в цілях встановлення часу протікання асоціативних процесів у душевно хворих людей. Вивчення асоціацій, отриманих від людей з порушеннями психіки, показало, що їх асоціації набагато бідніші, стереотіпніші і безглуздіші.

На початку XX століття метод вільних асоціацій почав застосовуватися і в практиці психоаналізу, вважаючись засобом для проникнення в несвідомі шари психіки людини.

Одна з перших спроб дослідження мотиваційної сфери студентів при сприйнятті ними вчинків була здійснена В.Петренко [30]. Цим же автором зазначена техніка була застосована також при дослідженні образу студента, національних стереотипів, фразеологізмів тощо.

Перше дослідження асоціацій в онтогенезі було зроблене німецьким психологом Т. Цигеном в самому кінці XIX століття (1896-1898 рр.).

Отже, описані асоціативні експерименти, що проводилися в ХІХ столітті і на початку ХХ, дозволили зробити ряд узагальнень. Метою асоціативних експериментів, по-перше, було з'ясування спільних закономірностей асоціативного процесу і ставилося завдання знайти оптимальну процедуру для його проведення. По-друге експериментатори хотіли з'ясувати, по яких параметрах реакції випробовуваних відрізнятимуться один від одного, для чого застосовувалися всілякі класифікації реакцій.

2.2.2. Ранжування та використання методів статистичної обробки для побудови семантичного простору поняття справедливості

Організовуючи дослідження, необхідно оптимально поєднувати комплекс методів, маючи на увазі, що таке поєднання покликане забезпечити отримання різнобічних відомостей про розвиток особистості, колективу або іншого об'єкта дослідження.

Наше дослідження проводилось у м. Житомирі на базі ЖДУ ім. Івана Франка. Участь у дослідженні брали: 30 студентів першого та четвертого курсів фізико-математичного факультету та 30 студентів першого та четвертого курсів філологічного факультету. Загальна вибірка складала 60 осіб.

Дослідження відповідає основним вимогам професійної етики (не містить шкідливих впливів на студентів). Згода на участь була укладена усно, в якій дослідник дотримується принципу конфіденційності.

Для проведення асоціативного експерименту перед дослідником ставилися такі завдання:

1. Зібрати дослідницький матеріал (респондентам пропонувалося скласти список власних асоціацій на слово «справедливість»).
 2. Провести частотний аналіз зібраного матеріалу.
 3. Реконструювати семантичну вісь (на основі частотного аналізу).
- Зобразити графічно асоціації групи на слово стимул «справедливість».

4. Порівняльний аналіз результатів фізико-математичного і філологічного факультетів

Після проведення першого етапу дослідження та обробки результатів нами було виділено по 10 найчастіше вживаних асоціацій для кожної групи, та одна загальна табличка, де були зведені по 5 домінуючих асоціацій кожної групи досліджуваних.

Бланк з асоціаціями піддавався наступному етапу – повторному ранжуванню досліджуваними. Цей метод означає розміщення зафіксованих показників у певній послідовності (зменшення чи збільшення), визначення місця в цьому ряду об'єктів (наприклад, складання списку учнів залежно від рівня успішності та ін.)

Отримані показники піддавалися методам математичної обробки, а саме факторному аналізу, на основі якого будувався семантичний простір досліджуваного явища.

Факторний аналіз. - загальна назва для сукупності статистичних методів, призначених для встановлення головних вимірів або факторів, що лежать в основі зв'язків між більшою кількістю змінних.

Історія факторного аналізу. починається з робіт Френсиса Гальтона, що займався вивченням зв'язків між інтелектом і антропометричними даними, і Карла Пірсона, розробником математичного обґрунтування «методу головних осей». Гальтон запропонував поняття «латентних факторів» для пояснення взаємозв'язку досліджуваних їм різнорідних змінних, а Пірсон першим забезпечив дослідників математичними засобами побудови моделей для їхнього виявлення.

По загальному визнанню, початок сучасним методам факторного аналізу було покладено в працях Чарльза Спірмена, який намагався обчислювати кореляції між різними спеціальними здібностями в надії на те, що таким чином йому вдасться виміряти загальний інтелект. Він припускав, що ці кореляції викликані комбінацією єдиного («генерального») фактору загального інтелекту й вторинних, або «специфічних», факторів, що

відображають унікальні якості окремих здібностей. Пізніше дослідники розширили запропоновану Спірменом модель генерального фактору (лінійно сполучається зі специфічними факторами), додаючи в неї поняття загальних або групових факторів. Л. Л. Терстоун, що пропонував свою власну модель факторного аналізу – так званий «центровий метод», особливо активно виступав на захист розширених факторних моделей, які він називав багатофакторним аналізом.

За минулі з тих пір роки дослідники розробили широкий спектр технік і математичних моделей факторного аналізу. Різні підходи виявляються ефективними для рішення конкретних дослідницьких задач, залежно від мети дослідження і основних припущень дослідника щодо природи людських властивостей. Комп'ютери дали в руки дослідникові дуже швидкий і ефективний інструмент для багатомірного аналізу в справжньому змісті цього слова.

При проведенні факторного аналізу спочатку обчислюють коефіцієнти кореляції між спостережуваними змінними: оцінками по психологічним тестах, відповідями на пункти опитувальника (перетвореними в числову форму), кількісними біографічними даними й т.д. Отримані кореляції розміщуються в схожій на турнірну таблицю матриці інтеркореляцій, у якій відображені коефіцієнти кореляції для всіх можливих пар змінних, які піддаються аналізу. Потім, застосовуючи одну із множини спеціальних технік факторного аналізу, представлені в цій матриці зв'язку між змінними приводять (за допомогою математичної процедури скорочення розмірності простору змінних) до істотно меншого числа основних вимірів або факторів, відповідальних, як передбачається, за отримані кореляції. Якщо коефіцієнти кореляції між змінними в матриці інтеркореляції близькі до нуля, то, зрозуміло, що факторний аналіз просто не може привести до виділення кількості факторів.

Термін «факторна структура» найчастіше ставиться до набору факторів, витягнутих у результаті факторного аналізу. Деякі з них є

загальними факторами, що розділяють відповідальність за зміну рівнів досліджуваних змінних, а деякі- специфічними факторами, відповідальними за зміну рівня тільки якоїсь однієї (кожний - своєї) змінної. Таким чином, кожна змінна відображається у вигляді лінійної комбінації загальних і специфічних факторів. При описі результатів факторного аналізу кожна змінна чисельно виражається через своє факторне навантаження, що вказує на те, у якому ступені певний фактор «навантажений» цією змінною. Факторні навантаження змінюються в межах від -1 до +1, тому що вони, фактично, являються коефіцієнтами кореляції між математично витягнутими факторами й наведеними до стандартизованого виду змінними. Так, наприклад, якщо певний тест інтелекту має факторне навантаження 0,80 на фактор, маркований як «вербальна здатність», то говорять, що цей тест відрізняється високим навантаженням на вербальну здатність.

Багато змінних мають між собою щось загальне в тому, що стосується їхньої зміни. Це «щось загальне» називається спільністю даною змінної. Спільність має чисельне вираження, що змінюється в межах від 0 до 1, і являє собою частину або частку дисперсії, яку дана змінна розділяє по одному або декількох факторах з іншими змінними аналізованої множини.

Частка дисперсії змінної, за винятком тієї її частини, яка обумовлена загальними факторами (інакше кажучи, за винятком спільності), називається специфічністю й відбиває характерність даної змінної.

У дійсності фактори являються гіпотетичними змінними або «конструктами», що описують ступінь взаємозв'язку аналізованих змінних. Значення значення фактору складається з визначальних властивостей тих змінних, які мають високі навантаження по даному факторі. Таким чином, факторний аналіз дозволяє дослідникові проводити розвідницький аналіз гіпотез відносно основних вимірів, що лежать в основі сукупності зв'язаних змінних. Це важливий метод для визначення мінімального числа таких вимірів, необхідних для пояснення мінливості досліджуваної сукупності змінних.

ВИСНОВКИ ДО II РОЗДІЛУ

В даному розділі ми ознайомились з рядом досліджень, які певним чином стосувались проблематики та розуміння людьми справедливості в різних сферах життя.

На думку деяких дослідників когнітивні й поведінкові реакції є різними стадіями єдиного психологічного процесу. Він починається з того, що людина оцінює справедливість/несправедливість ситуації, визначаючи її відповідність повсякденним уявленням про справедливе й несправедливе.

Також, детально описали методи, які будуть використовуватись для нашого дослідження. Врахували той момент, що організовуючи дослідження, необхідно оптимально поєднувати комплекс методів, маючи на увазі, що таке поєднання покликане забезпечити отримання різнобічних відомостей про об'єкт дослідження.

Представили інформацію про власне дослідження, специфіку вибірки, необхідні матеріали для дослідження, прозвітували про поставленні завдання. Детально ознайомились з усіма моментами специфіки математичних методів, які будемо використовувати для обробки результатів.

РОЗДІЛ III. ОСОБЛИВОСТІ СЕМАНТИЧНОЇ СКЛАДНОСТІ ПОНЯТТЯ СПРАВЕДЛИВОСТІ У СТУДЕНТІВ ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ ТЕХНІЧНИХ ТА ГУМАНІТАРНИХ НАУК

3.1. Аналіз отриманих даних результатів щодо справедливості, виявлених у ході асоціативного експерименту

3.1.1. Аналіз асоціацій на слово справедливості студентів філологічного факультету

Перший етап дослідження полягав в проведенні асоціативного експерименту окремо для студентів гуманітарних та технічних спеціальностей. Отримані результати зводились в окремі таблиці (додаток I) для кожної групи досліджуваних студентів. Показники результатів студентів філологічного факультету представлені на рис.1

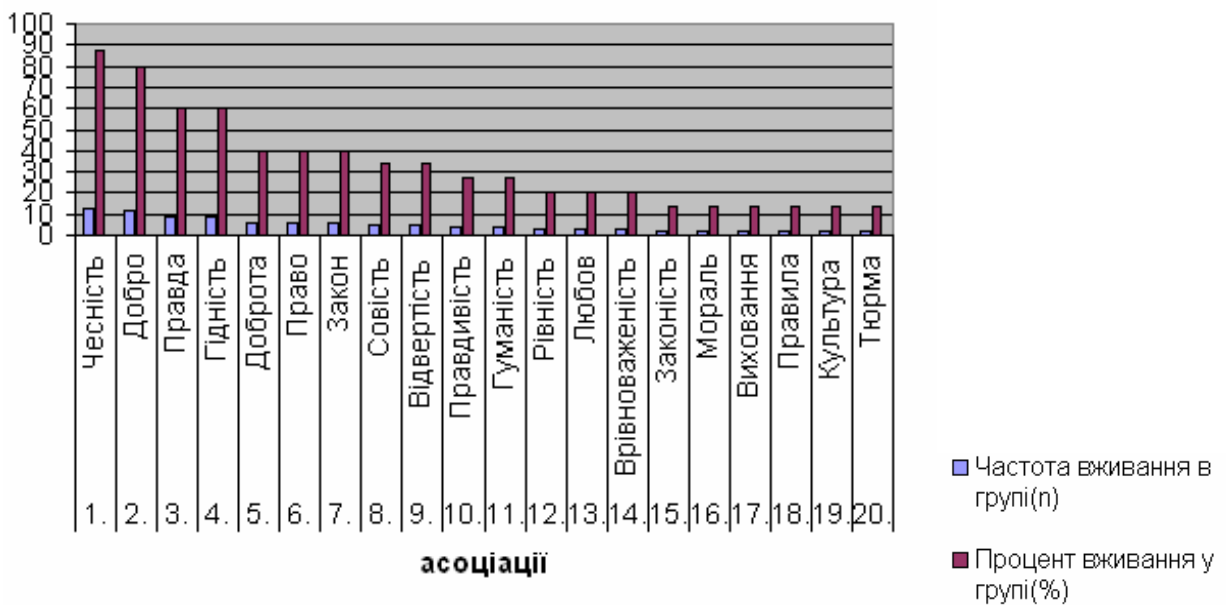


Рис 1. Найбільш вживані асоціації на слово-стимул «справедливість» студентами філологічного факультету

Асоціації об'єднувалися в групи за схожістю смислових навантаження та розуміння досліджуваними. Дані результати зображені в таблиці 1.

Контент-аналіз результатів філологічного факультету

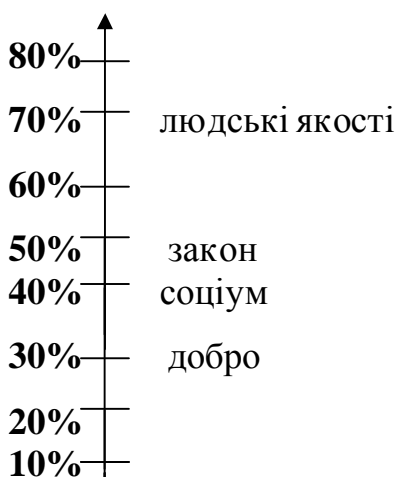
Таблиця 1.

Категорії	Асоціації на слово-стимул «справедливість»
ЗАКОН	законість, закон, право, мораль, правда, тюрма
ЛЮДСЬКІ ЯКОСТІ	чесність, гідність, врівноваженість, гуманність, відвертість, правдивість, совість
ДОБРО	добро, доброта, любов
СОЦІУМ	рівність, правила, виховання, культура

Реконструкція групового семантичного простору зображена на графіку 1.

На ньому графічно представлено категоріальну вісь асоціацій студентів філологічного факультету на слово-стимул «справедливість»

Графік 1.



Результати дослідження показали, що студенти філологічного факультету, в першу чергу пов'язують поняття «справедливість» з такими найбільш вживаними асоціаціями як чесність 87%, добро 80%, правда, гідність 60%, добро, право, закон 40%, а найменше зустрічаються такі асоціації як законість, мораль, виховання, правила, культура, тюрма.

В ході контент-аналізу було виділено та сформовано 4 групи, які включали в себе ряд асоціацій, близьких за семантичним наповненням та сферою реалізації. Так, наприклад, категорія «закон» включає в себе ті поняття, які найчастіше реалізуються та супроводжують процеси в юриспруденції, судових процесах, правознавстві. Категорія «людські якості» об'єднала в себе ряд слів, які напряду описують риси розвинутої та обізнаної особистості (чесність, гідність, врівноваженість, гуманність, відвертість, правдивість, совість). Категорія «добро» конкретизує філософські поняття-добро, любов, доброта. В свою чергу остання категорія «соціум» описує наявність тих процесів, які розвиваються, реалізуються та супроводжують всі етапи розвитку суспільства.

Таким чином можна зробити висновок, що для студентів філологічного факультету найбільш вживаними, для розуміння та пояснення поняття справедливості, є риси, що називають конкретні людські якості, тобто семантика справедливості аналізується на основі індивідуальних якостей особистостей.

3.1.2. Аналіз асоціацій на слово справедливість студентів фізико-математичного факультету

В результаті проведення першого етапу дослідження серед студентів технічних наук на основі асоціативного експерименту були отримані результати по найбільш вираженим асоціаціям на слово-стимул «справедливість» (додаток М) Вони представлені на рис.2. Всі інші асоціації, які не увійшли до значимих для дослідження показників мали маленький відсоток вживаності або ж поодиначні назви.

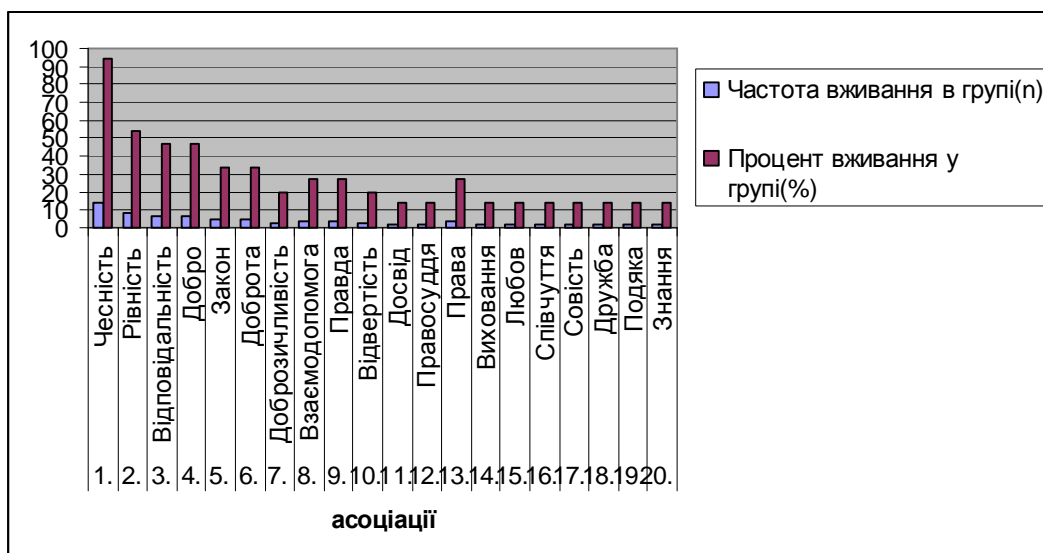


Рис.2. Найбільш вживані асоціації на слово-стимул «справедливість» студентами фізико-математичного факультету

Дані асоціації об'єднувались в групи за схожістю значень та семантичного навантаження для досліджуваних даної специфічної сфери. Результати контент-аналізу представлені в таблиці 2.

Контент-аналіз результатів фізико-математичного факультету

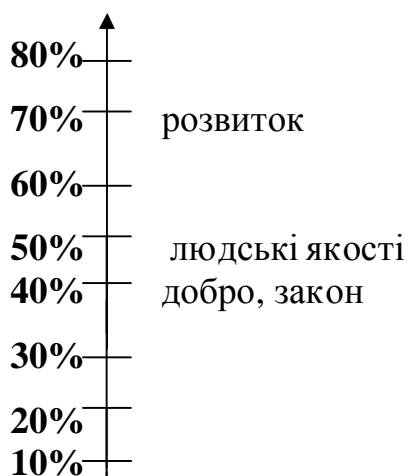
Таблиця 2.

Категорії	Асоціації на слово-стимул «справедливість»
ЗАКОН	закон,права, правда, правосуддя
ЛЮДСЬКІ ЯКОСТІ	чесність, доброзичливість, відповідальність, відвертість, совість
ДОБРО	добро, доброта, любов, дружба
РОЗВИТОК	рівність, виховання, взаємодопомога, досвід, співчуття, подяка, знання

Відсоткові показники об'єднаних у групи асоціацій зображені на реконструкції групового семантичного простору, що представлені на графіку.

Категоріальна вісь

Графік 2.



Результати дослідження показали, що студенти фізико-математичного факультету, насамперед пов'язують поняття «справедливість» з такими найбільш вживаними асоціаціями як чесність 94%, рівність 54%, відповідальність, добро 47%, закон, доброта 34%, а найменше зустрічаються такі асоціації: виховання, любов, досвід, правосуддя, співчуття, совість, дружба, подяка, знання.

В ході контент-аналізу було виділено та сформовано 4 групи, які включали в себе ряд асоціацій, близьких за семантичним наповненням та сферою реалізації. Так, наприклад, категорія «закон» включає в себе ті поняття, які найчастіше реалізуються та супроводжують процеси в юриспруденції, судових процесах, правознавстві. Категорія «людські якості» об'єднала в себе ряд слів, які напрямую описують риси розвинутої та обізнаної особистості (чесність, доброзичливість, відповідальність, відвертість, совість). Категорія «добро» конкретизує філософські поняття-добро, любов, доброта, та дружба. В свою чергу остання категорія «розвиток» описує наявність тих явищ, які розвиваються на певних етапах розвитку особистості (виховання, знання), проявляються в сфері міжособистісних стосунків (співчуття, подяка, взаємодопомога, рівність) та стають основою успішного завершення цього процесу (досвід).

Отже, для студентів фізико-математичного факультету найбільш вживаними, для розуміння та пояснення поняття справедливості, є ті слова, які в них напряду асоціюються з сферою міжособистісних стосунків, тобто семантика поняття справедливості аналізується на основі якостей набутих в процесі розвитку та взаємодії особистостей.

3.2. Семантична складність поняття справедливості серед студенської молоді

3.2.1. Семантична складність поняття справедливості студентами гуманітарних наук

Після проведення першого етапу дослідження та обробки результатів нами було виділено по 10 найчастіше вживаних асоціацій для кожної групи, та одна загальна табличка, де були зведені по 5 домінуючих асоціацій кожної групи досліджуваних. Бланк з асоціаціями піддавався наступному етапу – повторному ранжуванню досліджуваними. Отримані показники піддавалися методам математичної обробки, а саме факторному аналізу, на основі якого будувався семантичний простір досліджуваного явища. Отримані результати другого етапу дослідження представлені в таблиці 3.

Зведена таблиця ранжування найбільш уживаних асоціацій

Таблиця 3.

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
	Чесність	Добре	Гарно	Підать	Дорого	Правд	Справ	Користь	Справдість	Правдивість
1	10	3	9	6	5	7	4	2	8	1
2	3	10	7	8	2	5	1	3	4	2
3	7	9	10	5	3	8	2	1	3	4
4	2	10	7	9	3	5	4	1	2	3
5	7	9	8	6	10	9	3	4	1	2
6	7	9	10	6	3	8	4	1	2	3
7	10	9	7	8	2	5	1	4	3	2
8	10	9	5	6	3	10	1	2	4	3
9	3	10	8	7	2	5	1	3	4	2
10	10	7	6	9	2	5	4	1	3	2
11	2	7	10	9	3	8	1	4	3	2
12	10	5	8	7	2	6	1	4	3	2
13	10	7	8	6	3	6	1	4	3	2
14	10	7	8	6	3	6	1	4	3	2
15	3	10	8	9	2	6	1	4	3	2
16	3	10	8	9	2	6	1	4	3	2
17	2	7	8	9	3	10	1	4	3	2
18	10	7	9	8	2	5	1	4	3	2
19	10	7	9	8	2	5	1	4	3	2
20	2	7	9	8	3	10	1	4	3	2
21	3	7	10	6	2	5	1	4	3	2
22	3	7	10	6	2	5	1	4	3	2
23	3	7	10	6	2	5	1	4	3	2
24	7	9	10	6	3	8	1	4	3	2
25	10	7	9	8	2	5	1	4	3	2
26	10	7	9	8	2	5	1	4	3	2
27	10	7	9	8	2	5	1	4	3	2
28	10	7	9	8	2	5	1	4	3	2
29	10	7	9	8	2	5	1	4	3	2
30	10	7	9	8	2	5	1	4	3	2

В результаті проведеного дослідження та статистичної обробки даних було виявлено наступні результати-для студентів філологічного факультету значимими є два фактори-загальний показник дисперсії 46,92 % (додаток Е). Перший фактор описує 28,1% дисперсії, а другий фактор 18,83 % дисперсії. Разом вони описують майже половину масиву даних. Це означає, що факторизація не повна, і що існують ще й інші фактори, менш значимі, але теж достатньо важливі.

По першому фактору досліджувані протиставляють слова-асоціації: закон (0,22) , чесність(0,5), право(0,86), доброта (0,47) таким як : відвертість (-0,8), правдивість(-0,78), правда (-0,01), добро (-0,02), совість(-0,09) –(додаток F)

Найбільш вираженим є такі групи факторів (рис1.):

- «правда і добро», що протиставляються «гідності і закону». Це свідчить про те, що студенти філологічного факультету, прямопропорціонують соціальні аспекти життя до чітко визначених його правил (закон);
- «відвертість і правдивість» до «чесність, доброта, право», що свідчить про наявність поєднання загально-людських якостей до тих рис особистості, які виховують в інститутах соціалізації кожної людини.
- слово «совість» не було віднесене до жодної групи факторів, вони, мабуть, сприймається як індивідуальна риса молоді особистості.

За другим фактором протиставляється : гідність(-0,58), закон(-0,8), чесність(-0,44)-решті слів: відвертість(0,95), право(-0,01), правдивість(-0,01), совість(0,10), добро(0,44), правда(0,6), доброта(0,4)- (додаток F)

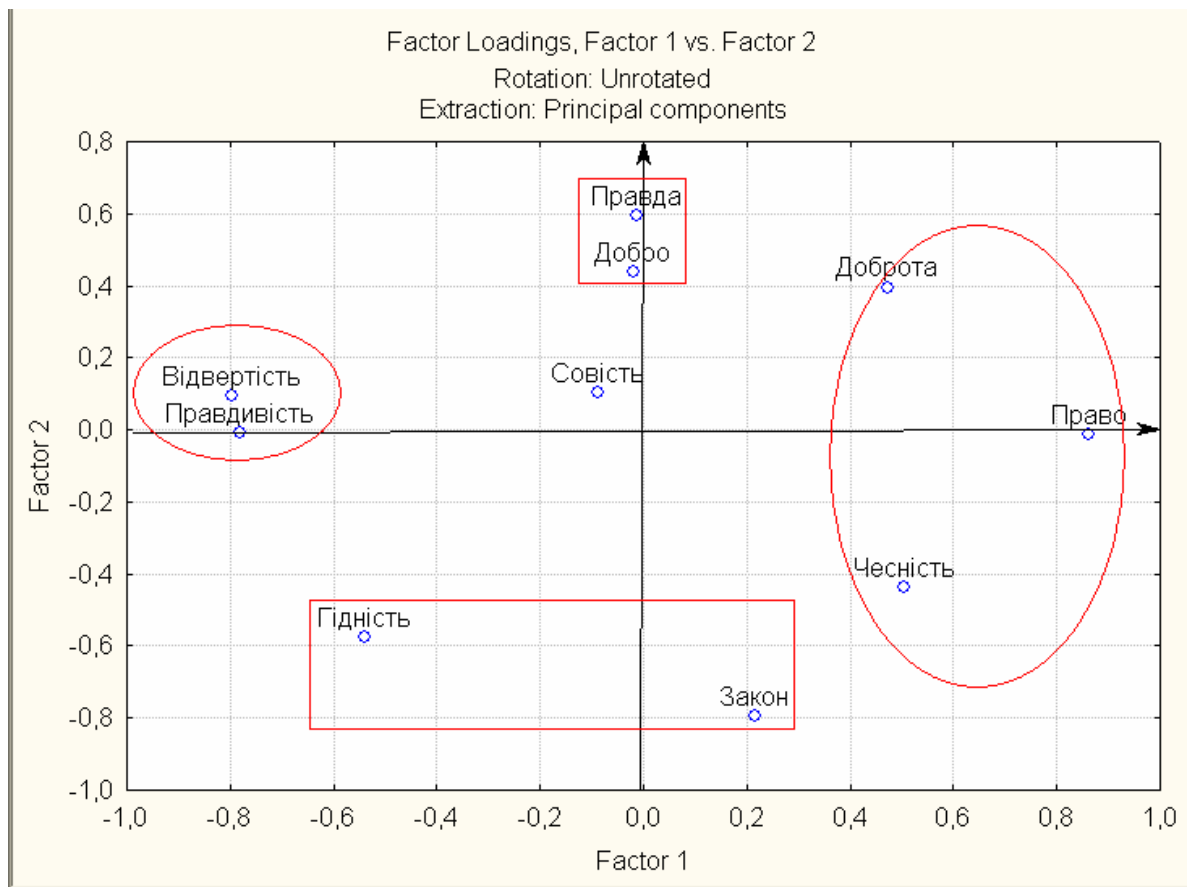


Рис. 3. Графічне представлення факторних навантажень (факторне поле) результатів студентів філологічного факультету

З усього вище зазначеного можна зробити наступний висновок, що у студентів гуманітарних наук можна спостерігати так званий „розподіл” уявлень та розумінь про поняття справедливості на номінальну (ідеальну) та фактичну структуру. Досліджувані виділяють не лише особливості справедливості, а й засоби досягнення її (відвертість, правдивість, гідність), які реалізуються на основі «людської якостей». Тобто аналізують на традиційних основах, що включають два компоненти пояснення семантичної складності поняття справедливості:

1. Відповідність реальним подіям, фактам (істина);
2. Відповідність чийхось вчинків або слів неписаним правилам, традиціям (правильність);

Можна виділити такі базові риси аналізованого розуміння справедливості. По-перше, воно ставить в основу принцип змісту традиції.

Результати другого етапу дослідження для студентів технічних наук представлено в таблиці 4. А саме, найбільш значимі, проранжовані студентами асоціації на слово-стимул «справедливість»

Таблица 4.

№		1		2		3		4		5		6		7		8		9		10	
п/п	Фамилия	Имя	Отчество	Дата рождения	Пол	Должность	Стаж	Образование	Среднее	Уровень	Среднее	Уровень	Образование	Среднее	Уровень	Образование	Среднее	Уровень	Образование	Среднее	Уровень
1	Александров	Иван	Иванович	1985	М	Инженер	10	Высшее	1	1	1	1	Высшее	1	1	1	1	1	1	1	
2	Борисов	Сергей	Сергеевич	1978	М	Мастер	15	Среднее	2	2	2	2	Среднее	2	2	2	2	2	2	2	
3	Васильев	Александр	Александрович	1990	М	Рабочий	5	Среднее	1	1	1	1	Среднее	1	1	1	1	1	1	1	
4	Григорьев	Мария	Мариевна	1982	Ж	Инженер	12	Высшее	1	1	1	1	Высшее	1	1	1	1	1	1	1	
5	Дмитриев	Андрей	Андреевич	1975	М	Мастер	18	Среднее	2	2	2	2	Среднее	2	2	2	2	2	2	2	
6	Зайцев	Евгений	Евгеньевич	1988	М	Рабочий	8	Среднее	1	1	1	1	Среднее	1	1	1	1	1	1	1	
7	Иванов	Павел	Павлович	1970	М	Инженер	20	Высшее	1	1	1	1	Высшее	1	1	1	1	1	1	1	
8	Климов	Александр	Александрович	1985	М	Мастер	10	Среднее	1	1	1	1	Среднее	1	1	1	1	1	1	1	
9	Колосов	Сергей	Сергеевич	1972	М	Рабочий	15	Среднее	2	2	2	2	Среднее	2	2	2	2	2	2	2	
10	Королев	Александр	Александрович	1980	М	Инженер	14	Высшее	1	1	1	1	Высшее	1	1	1	1	1	1	1	
11	Кузнецов	Иван	Иванович	1975	М	Мастер	16	Среднее	2	2	2	2	Среднее	2	2	2	2	2	2	2	
12	Лавров	Сергей	Сергеевич	1988	М	Рабочий	7	Среднее	1	1	1	1	Среднее	1	1	1	1	1	1	1	
13	Левин	Александр	Александрович	1970	М	Инженер	22	Высшее	1	1	1	1	Высшее	1	1	1	1	1	1	1	
14	Михайлов	Павел	Павлович	1985	М	Мастер	10	Среднее	1	1	1	1	Среднее	1	1	1	1	1	1	1	
15	Морозов	Сергей	Сергеевич	1978	М	Рабочий	14	Среднее	2	2	2	2	Среднее	2	2	2	2	2	2	2	
16	Новиков	Александр	Александрович	1982	М	Инженер	12	Высшее	1	1	1	1	Высшее	1	1	1	1	1	1	1	
17	Осипов	Иван	Иванович	1975	М	Мастер	16	Среднее	2	2	2	2	Среднее	2	2	2	2	2	2	2	
18	Петров	Сергей	Сергеевич	1988	М	Рабочий	7	Среднее	1	1	1	1	Среднее	1	1	1	1	1	1	1	
19	Попов	Александр	Александрович	1970	М	Инженер	24	Высшее	1	1	1	1	Высшее	1	1	1	1	1	1	1	
20	Рябенко	Павел	Павлович	1985	М	Мастер	10	Среднее	1	1	1	1	Среднее	1	1	1	1	1	1	1	
21	Сидоров	Сергей	Сергеевич	1978	М	Рабочий	14	Среднее	2	2	2	2	Среднее	2	2	2	2	2	2	2	
22	Смирнов	Александр	Александрович	1982	М	Инженер	12	Высшее	1	1	1	1	Высшее	1	1	1	1	1	1	1	
23	Тихонов	Иван	Иванович	1975	М	Мастер	16	Среднее	2	2	2	2	Среднее	2	2	2	2	2	2	2	
24	Толкачев	Сергей	Сергеевич	1988	М	Рабочий	7	Среднее	1	1	1	1	Среднее	1	1	1	1	1	1	1	
25	Трофимов	Александр	Александрович	1970	М	Инженер	26	Высшее	1	1	1	1	Высшее	1	1	1	1	1	1	1	
26	Федотов	Павел	Павлович	1985	М	Мастер	10	Среднее	1	1	1	1	Среднее	1	1	1	1	1	1	1	
27	Филиппов	Сергей	Сергеевич	1978	М	Рабочий	14	Среднее	2	2	2	2	Среднее	2	2	2	2	2	2	2	
28	Фролов	Александр	Александрович	1982	М	Инженер	12	Высшее	1	1	1	1	Высшее	1	1	1	1	1	1	1	
29	Харин	Иван	Иванович	1975	М	Мастер	16	Среднее	2	2	2	2	Среднее	2	2	2	2	2	2	2	
30	Хохлов	Сергей	Сергеевич	1988	М	Рабочий	7	Среднее	1	1	1	1	Среднее	1	1	1	1	1	1	1	
31	Цыганов	Александр	Александрович	1970	М	Инженер	28	Высшее	1	1	1	1	Высшее	1	1	1	1	1	1	1	
32	Чайков	Павел	Павлович	1985	М	Мастер	10	Среднее	1	1	1	1	Среднее	1	1	1	1	1	1	1	
33	Чепур	Сергей	Сергеевич	1978	М	Рабочий	14	Среднее	2	2	2	2	Среднее	2	2	2	2	2	2	2	
34	Чернов	Александр	Александрович	1982	М	Инженер	12	Высшее	1	1	1	1	Высшее	1	1	1	1	1	1	1	
35	Шаров	Иван	Иванович	1975	М	Мастер	16	Среднее	2	2	2	2	Среднее	2	2	2	2	2	2	2	
36	Шенников	Сергей	Сергеевич	1988	М	Рабочий	7	Среднее	1	1	1	1	Среднее	1	1	1	1	1	1	1	
37	Шестаков	Александр	Александрович	1970	М	Инженер	30	Высшее	1	1	1	1	Высшее	1	1	1	1	1	1	1	
38	Шибанов	Павел	Павлович	1985	М	Мастер	10	Среднее	1	1	1	1	Среднее	1	1	1	1	1	1	1	
39	Ширин	Сергей	Сергеевич	1978	М	Рабочий	14	Среднее	2	2	2	2	Среднее	2	2	2	2	2	2	2	
40	Шутов	Александр	Александрович	1982	М	Инженер	12	Высшее	1	1	1	1	Высшее	1	1	1	1	1	1	1	
41	Щеглов	Иван	Иванович	1975	М	Мастер	16	Среднее	2	2	2	2	Среднее	2	2	2	2	2	2	2	
42	Щербинин	Сергей	Сергеевич	1988	М	Рабочий	7	Среднее	1	1	1	1	Среднее	1	1	1	1	1	1	1	
43	Щербаков	Александр	Александрович	1970	М	Инженер	32	Высшее	1	1	1	1	Высшее	1	1	1	1	1	1	1	
44	Щербин	Павел	Павлович	1985	М	Мастер	10	Среднее	1	1	1	1	Среднее	1	1	1	1	1	1	1	
45	Щербин	Сергей	Сергеевич	1978	М	Рабочий	14	Среднее	2	2	2	2	Среднее	2	2	2	2	2	2	2	
46	Щербин	Александр	Александрович	1982	М	Инженер	12	Высшее	1	1	1	1	Высшее	1	1	1	1	1	1	1	
47	Щербин	Иван	Иванович	1975	М	Мастер	16	Среднее	2	2	2	2	Среднее	2	2	2	2	2	2	2	
48	Щербин	Сергей	Сергеевич	1988	М	Рабочий	7	Среднее	1	1	1	1	Среднее	1	1	1	1	1	1	1	

В результаті проведеного дослідження та статистичної обробки даних було виявлено наступні результати-для студентів фізико-математичного факультету значимими є два фактори-загальний показник дисперсії 42,92 % (додаток G)

Перший фактор описує 23,23% дисперсії, а другий фактор 19,69 % дисперсії. Разом вони описують майже половину масиву даних. Це означає, що факторизація не повна, і що існують ще й інші фактори, менш значимі, але теж достатньо важливі.

По першому фактору досліджувані протиставляють слова-асоціації: добро(0,17) , правда(0,4), права(0,76), рівність(0,26), взаємодопомога(0,63) таким як : закон (-0,04), чесність(-0,10), відвертість (-0,60), доброзичливість (-0,77), відповідальність(-0,40) –(додаток K)

За другим фактором протиставляється: рівність(-0,73), взаємодопомога(-0,6), доброзичливість(-0,22), відвертість(-0,23), права(-0,02) таким поняттям як : відповідальність(0,10), чесність(0,17), закон(0,50), добро(0,48), правда(0,67)

В цілому, можна виділити такі групи факторів (рис 2.):

- «закон, добро, правда» що протиставляють собі «рівність та взаємодопомогу». Такі результати свідчать про те, що студенти точних, технічних наук розуміють поняття справедливості як щось загально-констатоване, прийняте в соціумі. Тобто, зафіксоване на паперах, позитивно обумовлене, або ж настановлює людину до правдивих, добрих вчинків, але, разом з тим, може бути з відтінками індивідуального бачення в певних сферах існування людини в суспільстві. А саме, підштовхувати до допомоги оточуючим, ідентифікації себе з кожним окремим членом соціуму.
- «доброзичливість і відвертість» та «права». Ця групка факторів, в свою чергу, також виокремлює розуміння людських якостей від загально-декларованих для кожної людини.

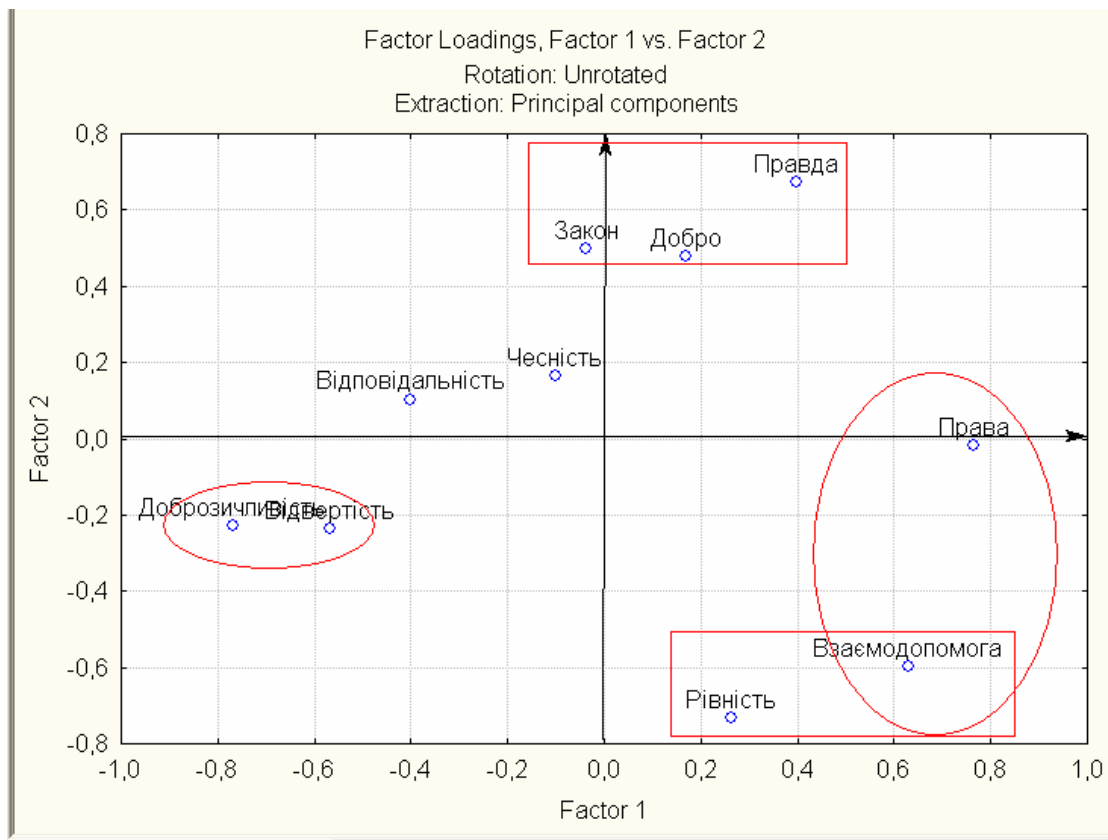


Рис. 4. Графічне представлення факторних навантажень (факторне поле) результатів студентів фізико-математичного факультету.

За умов вище зазначеного можна зробити наступний висновок про те, що студенти фізико-математичного факультету також розділяють справедливість на номінальну та фактичну. Однак, виокремлюють загальні та процесуально обумовлені характеристики справедливості. Для досліджуваних даної групи семантична складність поняття справедливості є безумовною складовою частиною в більших системах – таких як «право» та «мораль-етика». Слід зазначити, що до складових поняття «справедливість», для розуміння та пояснення його, вони обирають ті слова, які в них напряду асоціюються з сферою міжособистісних стосунків, тобто семантика поняття справедливості аналізується на основі якостей набутих в процесі розвитку та взаємодії особистостей: у повсякденному сприйнятті – «чесність», «взаємодопомога», «доброчливість», у юридичному сприйнятті – «закон», «правда», «право». Що можна об'єднати в такі компоненти пояснення семантичної складності поняття:

1. Уроджена (природна) справедливість;
2. Юридична або формальна справедливість;
3. Релігійно-моральна справедливість.

Це можна пояснити тим, що студенти технічних спеціальностей знаходяться в постійному колі нововведень, новинок технічного прогресу, тому досить добре ознайомленні з покараннями та заохоченнями за винаходи, їх перенесенням на загально-людський огляд., тоді як студенти гуманітарії виховуються та зростають на традиціях, загально-людському досвіді.

ВИСНОВОК ДО ІІІ РОЗДІЛУ

В результаті теоретичного аналізу нами була висунута гіпотеза про наявність відмінностей у сприйманні поняття „справедливість” студентами, що навчаються за різними напрямками. Для перевірки даної гіпотези, нами було використано методи математичного аналізу, а саме t-критерій Стюдента (дод. 3.1., дод. 3.2.). Отриманий нами показник, $t_{\text{екс.}}=2,77$ при $p=0,05$ ($t_{\text{крт.}}=2,26$), свідчить про наявність відмінностей між сприйманням поняття „справедливість” студентами філологічного та фізико-математичного факультетів. А саме: у студентів фізико-математичного факультету наявна більш чітка структура, вони чітко детермінують всі запропоновані асоціації. Тоді як студенти філологічного факультету будують логічну схему від процесу досягнення до результату. Обидві групи досліджуваних вкладають в поняття „справедливість” один і той самий зміст, але по різному його проявляють – різний спосіб представлення.

ПІДСУМОК

Люди, протягом всього свого періоду існування замислювались над будовою світу, його структурою, смислом існування. Уявлення про справедливість і несправедливість (дисгармонійність світу) впливає на життя людини, визначає її вибір, впливає на стиль життя, діяльність, інтереси. Відтак для психологічної науки розуміння цієї проблеми та пошук шляхів оптимізації стосунків людини і світу (через розуміння його гармонійності, а отже й справедливості) є справою досить актуальною.

В ході історії справедливість по різному трактується тими, хто бере її на огляд. Не однаковий зміст вкладається в ідею справедливості на різних стадіях розвитку суспільства. Справедливість – одна з найдавніших категорій, над змістом якої замислювались філософи, теоретики, науковці. Дослідження проблеми справедливості у вітчизняній соціальній психології не настільки численні. Окремо слід зупинитися на аналізі цього явища в радянський час, коли дослідження вибудовувались з позиції марксистко – ленінської філософії. Справедливими тут вважаються суспільні відносини лише в тому сенсі, що вони відповідають історичній необхідності та практичній можливості створення умов життя людини, відповідних даній історичній епосі.

Моральної сторони цієї проблеми так чи інакше торкались майже всі провідні науковці – етики. Хоча робіт, де б проблема справедливості була б центральною, дуже мало. Трудність не тільки в тому, що зміст категорій завжди історично обумовлений, залежить від конкретного часу, але й в тому, що справедливість є категорією пограничною, межевою, зміст її формується на перетині моральних, політичних, правових та економічних відносин.

Науковці радянської доби робили наголос на тому, що втіленням ідей справедливості стала соціалістична дійсність як історично вища форма прояву справедливості. Активізувались і наші українські науковці, хоча, мабуть, більше під тиском проблем, які породила дійсність в останні часи, в процесі перебудови суспільства.

Зі зміною положення людини, її приналежності до групи, шару, класу міняється зміст справедливості. Для кожної групи тут своя справедливість. Можна стверджувати, що несправедливість породжує рівність, а вимоги стійкого виживання людини породжують і справедливість і рівність

Семантична складність поняття -це свідомо система значень (понять, образів, символів, символічних дій і т.д.), що складають сукупність поведінкових, пізнавальних, мотиваційних факторів і емоційних станів суб'єкта на систему, що формується на основі здатності людини до об'єктивного сприймання та виділення основних характеристик різних областей досвіду.

Поняття «справедливість», є безумовною складовою частиною в більших системах. Повсякденні уявлення про поняття «справедливість» пов'язані з областями «належне», «бажане», «ідеальне», які конструюють морально-етичну базу нашої ментальності й позначають три параметри оцінки будь-якого факту (явища, події й т.п.): наше бажання суспільний договір, раціональність. Слід зазначити, що до складових поняття «справедливість» у свідомості відносять різні поняття: у повсякденному сприйнятті - «істина», «правда», «чесність», «мораль», «моральність», «закон», «право», у юридичному сприйнятті - «покарання» (у карному праві), «відновлення», «відшкодування», «реституція» (у цивільному праві).

Семантична складність поняття «справедливість» має таке багатство змісту, що виявивши одну з його сторін, виявляємо іншу сторону. Можна виділити такі базові риси аналізованого розуміння справедливості:

- по-перше, воно ставить в основу принцип змісту традиції. Підтримка традиційно сформованих ієрархічних зв'язків складає основну характеристику правильної, а отже, справедливої поведінки;.
- по-друге, така справедливість прагне не до рівності, а до єдності. Молодші повинні підкорятися старшим, шанувати їх, а старші — піклуватися про молодших. ;

- по-третє, значення справедливості як правильності, як сукупності неписаних законів, укорінених у переконанні, є антиподом справедливості як писаного закону.

Обрана вибірка для даного дослідження є досить особливою, вона характеризується специфікою праці студентства, його роллю у громадській організації праці; підготовкою до виконання функцій інтелігенції; частковою участю в опосередкованій продуктивній праці у формі навчання, роль якої в розвинутому суспільстві зростає.

Дослідження проводилося у м. Житомирі на базі ЖДУ ім. Івана Франка. Загальна вибірка складала 60 осіб. В ході дослідження використовувався асоціативний експеримент, повторне ранжування виділених асоціацій студентами кожної сфери, та зведена таблиця асоціацій. Результати психосемантичного дослідження було піддано математичній обробці.

Результати дослідження показали, що студенти філологічного факультету, в першу чергу пов'язують поняття «справедливість» з такими найбільш вживаними асоціаціями як чесність 87%, добро 80%, правда, гідність 60%, добро, право, закон 40%, а найменше зустрічаються такі асоціації як законість, мораль, виховання, правила, культура, тюрма. Що ж стосується студентів фізико-математичного факультету, то вони насамперед пов'язують поняття «справедливість» з такими найбільш вживаними асоціаціями як чесність 94%, рівність 54%, відповідальність, добро 47%, закон, доброта 34%, а найменше зустрічаються такі асоціації: виховання, виховання, любов, досвід, правосуддя, співчуття, совість, дружба, подяка, знання.

У студентів гуманітарних наук можна спостерігати так званий „розподіл” уявлень та розумінь про поняття справедливості на номінальну (ідеальну) та фактичну структуру. Досліджувані виділяють не лише особливості справедливості, а й засоби досягнення її (відвертість, правдивість, гідність), які реалізуються на основі «людських якостей».

Це можна пояснити тим, що студенти філологічного факультету більшу кількість свого навчального часу приділяють роботі з літературою, джералами минулого, художнім творам, розвитку себе як особистості на базі надбань минулого.

Слід зазначити, що до складових поняття «справедливість» для розуміння та пояснення його, студенти технічних спеціальностей обирають ті слова, які в них напяму асоціюються з сферою міжособистісних стосунків, тобто семантика поняття справедливості аналізується на основі якостей набутих в процесі розвитку та взаємодії особистостей: у повсякденному сприйнятті – «чесність», «взаємодопомога», «доброзичливість», у юридичному сприйнятті – «закон», «правда», «право». Це можна пояснити тим, що студенти точних наук знаходяться в постійному колі нововведень, новинок технічного прогресу.

В результаті теоретичного аналізу нами була висунута гіпотеза про наявність відмінностей у сприйманні поняття „справедливість” студентами, що навчаються за різними напрямками. А саме: у студентів фізико-математичного факультету наявна більш чітка структура, вони чітко детермінують всі запропоновані асоціації. Тоді як студенти філологічного факультету будують логічну схему від процесу досягнення до результату. В процесі дослідження вона вона підтвердилась. Обидві групи досліджуваних вкладають в поняття „справедливість” один і той самий зміст, але по різному його проявляють – різний спосіб представлення.

Практичне значення даного дослідження полягає в можливості використання теоретичних й емпіричних результатів дослідження для розробки відповідних тем для лекційних курсів по досліджуваній проблемі при викладанні соціальної, політичної, вікової та педагогічної психології, етики та філософії.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. uk.wikipedia.com
2. Алексеева Т.А. Справедливость как политическая концепция, М., 2001.-206с.
3. Алексеева Т.А. Справедливость: морально-политическая философия Д.Роулса, М., 1992.-124с.
4. Белянин В.П. Психолінгвістика: Підручник. 6- изд.- М.: Флинта, Московский психолого-социальный институт, 2009.- 420 с.
5. Бентам И. Введение в основания нравственности и законодательства, М., 1998, с.9 – 93.
6. Бердяев Н.А. Философия неравенства, М., 1990.-194с.
7. Вікова та педагогічна психологія: навч. Посіб. /О.В.Скрипченко., Л.В.Волинська, З.В.Огороднійчук та ін. – К.: Просвіта, 2001. – 416 с.
8. Воловикова М. И., Соснина Л. М. Этнокультурное исследование представление о справедливости(на примере молдаван и цыган) //Вопросы психологии, 2001, № 2. С. 85-93.
9. Гершунський Б. С. Философия образования. М., 1998.-432 с.
10. Голынчик Е. О., Гулевич О. А. Обыденные представления о справедливости // Вопросы психологии. 2003. № 5.
11. Горбунова В.В. Когнітивна складність особистості в науковій сфері / Матеріали VI Міжнародної науково-практичної конференції: ”Молодь в умовах нової соціальної перспективи”. – Житомир, 2004. – С. 128-129.
12. Горбунова В.В. Структура психосемантичного дослідження // Соціальна психологія.-2007.-№1.-С.170
13. Гречко П.К. Эксплуатация: социально-антропологический анализ // Вестник МГУ (серия 7. Философия). 1992. № 5.
14. Гулевич О. А. Направления изучения понимания справедливости // Вопросы психологии. 2003. №3.- С.123-132.

15. Гусарьов С.Д. Основи держави і права. Навчальний посібник. – Київ, Юрінформ, 1995.-469с.
16. Життєва компетентність особистості: Науково-методичний посібник/За ред. Л. В. Сохань, І. Г. Єрмакова та ін. – К.: Богдана, 2003. – 520 с.
17. Караулов Ю.Н. Структура лексико-семантического поля // Филологические науки. - 1972. - № 1. - С. 67.
18. Когнитивные стили: Тезисы научного-практического семинара. Таллин, 1986.-С.49.
19. Кон И.С. Юность как социальная проблема. \ \ Общество и молодежь. – М. – 1973.-234 с.
20. Кузьмина А.В. Нравственные аспекты моральной концепции справедливого общества и морально-политическая философия Джона Роулса, М., 1998.-146с.
21. Лейнг К., Стефан У. Дж. Соціальна справедливість із погляду культури // Психологія й культура / Під ред. Д. Мацумото. З ПИТЕР, 2003. С.596-655.
22. Лингвистический энциклопедический словарь / Под ред. В.К. Ярцева. - М., 1990. - С. 380.
23. Макхиджани А. От глобального капитализма к экономической справедливости, Новосибирск, 2000.-408с.
24. Миколаєва О. П. Правова й моральна зрілість особистості // Суб'єкт і соціальна компетентність особистості. М., 1995. С. 109-137.
25. Музика О. Л. Курсові роботи з психології: Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. – 2-ге вид., перероб. і доп. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім.. І. Франка, 2007. – 104с.
26. Музика О.Л. Ціннісна когнітивна складність у дослідженні творчо обдарованої особистості / Наука і освіта. – 2007. – №4-5. – С. 118-121.
27. Мур Дж. Принципы этики, М., 2000.-186с.
28. Немов Р. С. Психология. Т.1. – М., 1994.- 409с.

29. Оржеховська В.М., Хілько Т.В., Кириленко С.В. Посібник з самовиховання. – К.: ІЗМН, 1996. – 192 с.
30. Петренко В. Ф., Введення в експериментальну психосемантику: исследование форм репрезентаций в быденном сознании. - М.: Из МГУ, 1983. - 175 с.
31. Петренко В.Ф. Психосемантика сознания.-М.:Изд-во Моск. ун-та,1998.-208с.
32. Печерская Н.В. Современный дискурс справедливости: Джон Ролз или Майкл Уалзера // Общественные науки и современность. 2001. № 2.
33. Попова З.Д., Стернин И.А. Лексическая система языка. - Воронеж, 1984. - С. 89.
34. Права человека. История, теория и практика, М., 1995.
35. Права человека. Основные международные документы, М., 1989.
36. Просецкий П.А. Социально-психологические проблемы учебно-воспитательного коллектива – Известия Воронеж. пед. ин-та. – 1970. – Т. 106. С.83-84.
37. Психологія і педагогіка життєтворчості: Навч. – метод. посібник / Ред. рада. В.М.Доніна та ін. – К. – 1996. – 179 с.
38. Психологія особистості. Словник-довідник / за редакцією П.П. Горностая, Т.М. Титаренко. – К.: Рута, 2001.
39. Психологический словарь / Под общ. ред. А.В. Петровского, М.Г. Ярошевского. – 2-е изд., испр. и доп. – М.: Политиздат, – 494с.
40. Разуваева Н.Л., Горчакова В.Г. Проблемы социализации в нестабильном обществе // Психологический журнал. 1996. №3
41. Ролз Дж. Теория справедливости, Новосибирск, 1995.-392с.
42. Семашко А.Н. Система и принципы эстетического воспитания студенчества – В кн.: Эстетическое воспитание студентов / Под ред. М.Ф. Овсянникова. – М. – 1980. – С.76-77.
43. Семашко А.Н., Суна У.Ф. Развитие эстетической культуры у молодёжи. – М. – 1980. – С. 31-32.

44. Семашко А.Н. Художественные потребности студентов, пути и средства их формирования: Автореф. дис. на соис. учен. степ. канд. филос. наук. – Воронеж. – 1970. – С.10.
45. Социальная психология справедливости: Бизнес, политика, юриспруденция. Научно-методическое пособие/За ред. О.А. Гулевич - Изд-во: АСПЕКТ ПРЕСС, , 2007.-254с.
46. Тихомирова И.В. Стилиевые и продуктивные характеристики способностей: типологический подход // Вопросы психологии. -1988. - №3.-С.106-114.
47. Хазратова Н.В. Психологія відносин особистості та держави: Монографія.-Луцьк:РВВ «Вежа», 2004.-276с.
48. Шмельов А. Г., Введения в экспериментальну психосемантику. М.: Из МГУ, 1983, 157 с.
49. Шохов И.П. Правда о справедливости, М., 1995. -304 с.
50. Юридичний словник-довідник. – К., 1996. – С. 505;

ДОДАТКИ

Додаток А

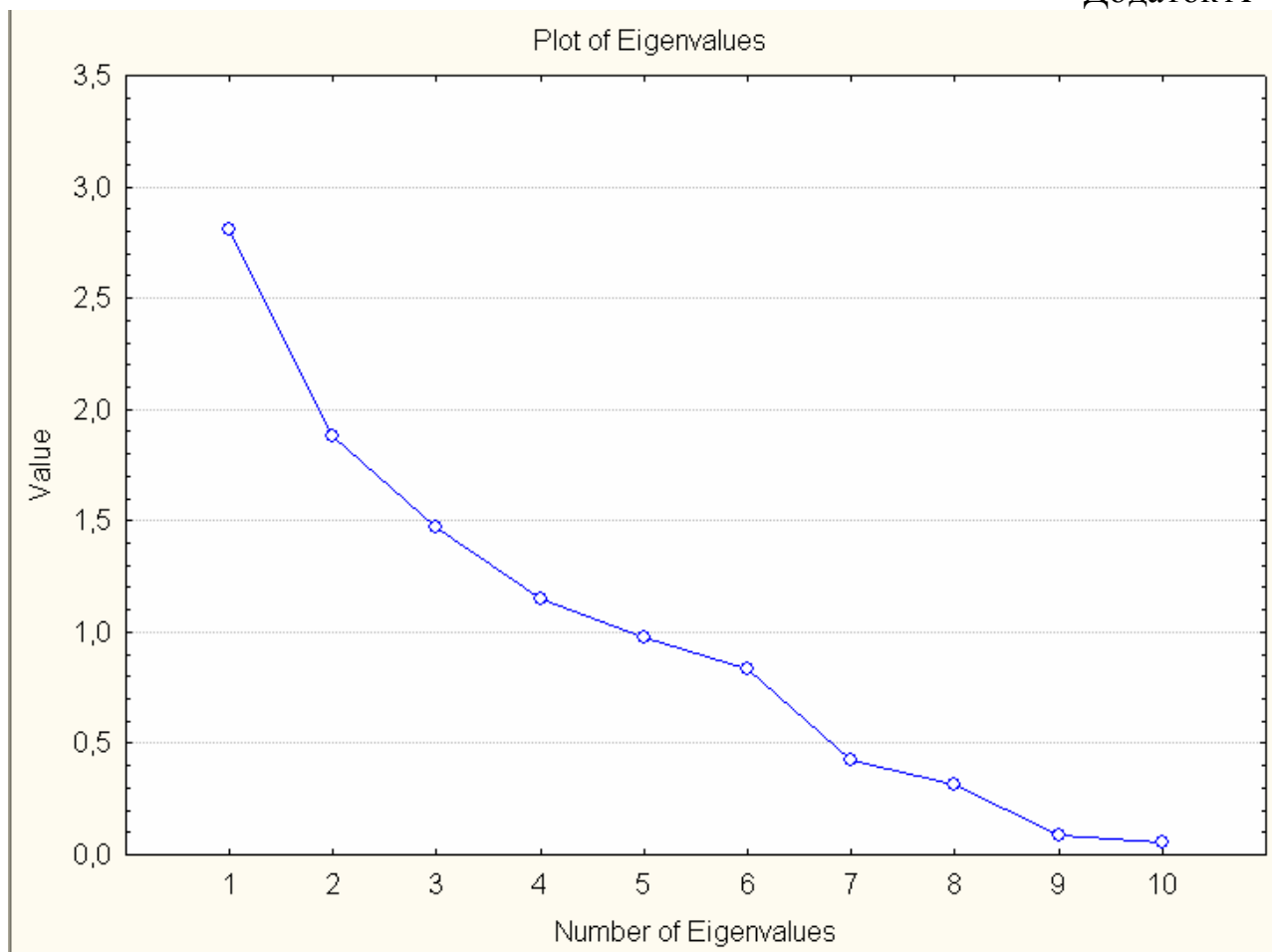


Рис.1. Критерій кам'янистого насипу (філологічний факультет)

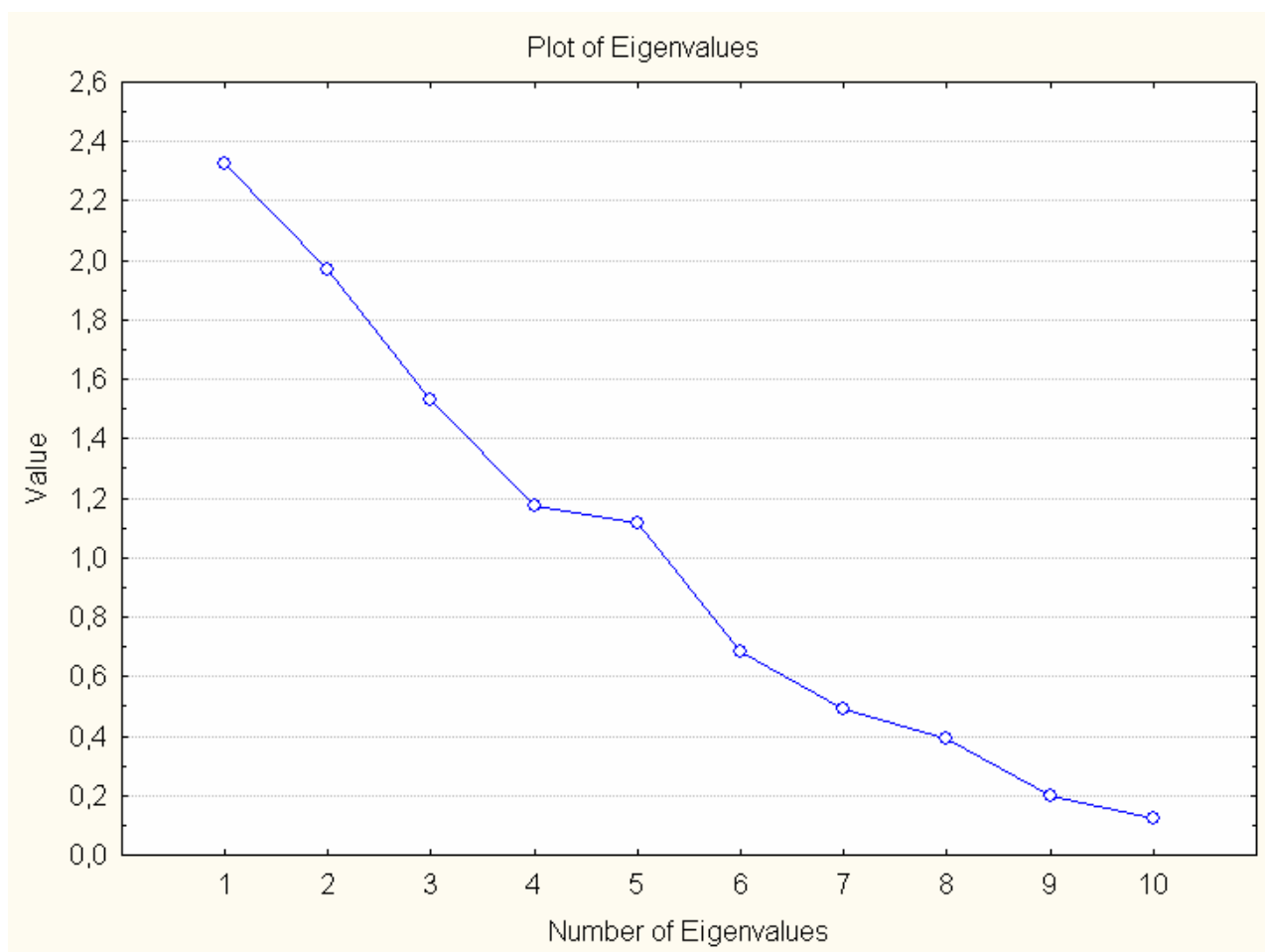


Рис. 2. Критерій кам'янистого насипу (фізико-математичний факультет)

Матриця для визначення Т Стьюдента

	1 Філфак	2 Фізмат
Чесність	8,9	8,7
Добро	8,1	8,5
Правда	7,9	8,2
Доброта	7,5	7,6
Закон	6,6	7,4
Гідність	6,6	6,9
Відвертість	5,4	6,5
Рівність	3,5	5,6
Відповідальність	2,3	3,1
Совість	2,2	2,3

Додаток D

Variable	Mean	Std.Dv.	N	Diff.	Std.Dv. Diff.	t	df	p
Фізмат	6,480000	2,208972						
Філфак	5,900000	2,450397	10	0,580000	0,661312	2,773459	9	0,021631

Додаток E

Власні значення факторів

Eigenvalues (Філфак.матриця) Extraction: Principal components				
Value	Eigenvalue	% Total variance	Cumulative Eigenvalue	Cumulative %
1	2,809762	28,09762	2,809762	28,09762
2	1,882545	18,82545	4,692308	46,92308

Додаток F

Факторні навантаження

Variable	Factor 1	Factor 2
Чесність	0,504939	-0,437431
Добро	-0,019199	0,439911
Правда	-0,013404	0,594093
Гідність	-0,538653	-0,577415
Доброта	0,473069	0,395467
Право	0,863327	-0,013585
Закон	0,215076	-0,796652
Совість	-0,088871	0,104617
Відвертість	-0,796217	0,095163
Правдивість	-0,779010	-0,009388
Expl. Var	2,809762	1,882545
Prp. Totl	0,280976	0,188255

Додаток G

Власні значення факторів

Eigenvalues (Фізмат. матриця) Extraction: Principal components				
Value	Eigenvalue	% Total variance	Cumulative Eigenvalue	Cumulative %
1	2,323379	23,23379	2,323379	23,23379
2	1,968547	19,68547	4,291926	42,91926

Додаток K

Факторні навантаження

Variable	Factor 1	Factor 2
Чесність	-0,100590	0,165612
Рівність	0,262754	-0,732865
Відповідальність	-0,400532	0,102966
Добро	0,169758	0,479224
Закон	-0,037228	0,497365
Взаємодопомога	0,629076	-0,597637
Правда	0,398159	0,671398
Права	0,766251	-0,017403
Відвертість	-0,566658	-0,236936
Доброзичливість	-0,768819	-0,228060
Expl. Var	2,323379	1,968547
Prp. Totl	0,232338	0,196855

Найбільш вживані асоціації на слово-стимул «справедливість»
студентами філологічного факультету

№	Асоціації	Частота вживання в групі(n)	Процент вживання у групі(%)
1.	Чесність	13	87
2.	Добро	12	80
3.	Правда	9	60
4.	Гідність	9	60
5.	Доброта	6	40
6.	Право	6	40
7.	Закон	6	40
8.	Совість	5	34
9.	Відвертість	5	34
10.	Правдивість	4	27
11.	Гуманість	4	27
12.	Рівність	3	20
13.	Любов	3	20
14.	Врівноваженість	3	20
15.	Законість	2	14
16.	Мораль	2	14
17.	Виховання	2	14
18.	Правила	2	14
19.	Культура	2	14
20.	Тюрма	2	14

Найбільш вживані асоціації на слово-стимул «справедливість»
студентами фізико-математичного факультету

№	Асоціації	Частота вживання в групі(n)	Процент вживання у групі(%)
1.	Чесність	14	94
2.	Рівність	8	54
3.	Відповідальність	7	47
4.	Добро	7	47
5.	Закон	5	34
6.	Доброта	5	34
7.	Доброзичливість	3	20
8.	Взаємодопомога	4	27
9.	Правда	4	27
10.	Відвертість	3	20
11.	Досвід	2	14
12.	Правосуддя	2	14
13.	Права	4	27
14.	Виховання	2	14
15.	Любов	2	14
16.	Співчуття	2	14
17.	Совість	2	14
18.	Дружба	2	14
19.	Подяка	2	14
20.	Знання	2	14